

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

ТЕЗИ МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЙ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

**ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН**

ТЕЗИ МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЙ

**Київ
2021**

Редакційна колегія:

Кириченко О.В., к.і.н., доц. (загальна редакція)

Сафар'янс Є.В., к.і.н. (технічний редактор)

Історичні засади становлення зовнішньої політики пострадянських країн: тези матеріалів конференцій / за заг. ред. О.В.Кириченка / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 90 с.

У збірнику представлено тези матеріалів наукових конференцій, проведених Державною установою «Інститут всесвітньої історії»: «Засади зовнішньої політики пострадянських країн у 1991-2005 рр.: цивілізаційні, геополітичні та соціально-економічні аспекти» (Київ, 1 липня 2020 р.), «Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору» (Київ, 26 вересня 2019 р.).

УДК 94:327(47+57)

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Ляшенко Т. М. Фактор впливу «Русского мира» на формування політичної ідентичності громадян Центральної Азії	5
Бульвінський А.Г. Таджикистан в геополітичній структурі Центральноазійського регіону: історичний аспект.....	8
Цапко О.М. Чинники національного традиціоналізму у зовнішній політиці сучасного Туркменістану.....	10
Фомін С. С. Узбекистан і процеси євразійської інтеграції.....	13
Орлова Т.В. Культурно-історичні передумови формування зовнішньої політики сучасної Естонії.....	16
Ткаченко І.В. Історичні чинники зовнішньополітичної орієнтації Азербайджану.....	19
Сафар'янс Є.В. СНД-2 та російський чинник в зовнішній політиці нез визнаних державних утворень на території колишнього СРСР.....	22

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Фомін С.С. Зовнішня політика Узбекистану.....	25
Цапко О.М. Доктрина зовнішньополітичного нейтралітету сучасного Туркменістану.....	28
Рудяков П.М. Стратегія відкритості як імператив зовнішньої політики Киргизстану.....	32
Грицик Л.Ю. Зовнішня політика Республіки Казахстан: цивілізаційний контекст.....	35
Ткаченко І.В. Економічні засади зовнішньої політики незалежного Азербайджану.....	38
Красножон Н.Г. Українсько-латвійські відносини в контексті євроінтеграційних процесів на сучасному етапі.....	41
Кириченко О.В. Посткомуністична трансформація Латвійської Республіки: уроки для України.....	44

Добровольська А.Б. Трансформація суспільно-політичного середовища Молдови як чинник формування її зовнішньополітичного курсу: результати парламентських виборів 2019 р.....	47
Богданович І.І. Багатовекторна парадигма розвитку Республіки Білорусь.....	50
Горенко О.М. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994) і принцип єдності зовнішньої та внутрішньої політики.....	53
Соловйова А.Б. Відносини України з країнами Бенілюксу (1991–2005)...	56
Шовкун І.А. Геоелекономічні аспекти розвитку промисловості України....	58

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР ЯК АРЕНА ЗІТКНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

Рудяков П.М., Деменко О.Ф. Нова стратегія Європейського Союзу щодо країн Центральної Азії: безпековий вимір.....	62
Мартинів А.Ю. Центральна Азія в умовах глобальної кризи.....	65
Ляшенко Т.М. Регіональні організації та структури в Центральній Азії: співробітництво чи суперництво?.....	67
Фомін С.С. Співробітництво між Україною та Євросоюзом: проблеми та перспективи.....	70
Добровольська А.Б. Румунський чинник зовнішньої політики РМ: проект «Унірія» – основні етапи та перспективи.....	73
Кириченко О.В. Європейський вектор як стратегічний зовнішньополітичний пріоритет відновленої латвійської державності.....	76
Кордун О.О. «Невизнані республіки» як інструмент гібридної агресії Росії на пострадянському просторі.....	79
Сафар'янс Є.В. Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхнього виникнення.....	82
Редзюк Є.В. Соціально-економічний розвиток пострадянських країн і їх зовнішньополітична орієнтація.....	85

ІСТОРИКО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Ляшенко Тетяна Михайлівна,

доктор політичних наук,

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І.Ф. Кураса НАН України

Фактор впливу «Русского мира» на формування політичної ідентичності громадян Центральної Азії

Досліджуються спроби побудови «Русского мира» на територіях колишніх радянських республік Центральної Азії шляхом впровадження ідеї єдиного мовного, культурного та політичного простору з Російською Федерацією. Аналізуються загрози для інформаційного простору держав центральноазійського регіону.

Поширення концепції «Русского мира» базується, зокрема, на широкому розповсюдженні російської мови на територіях колишнього СРСР, пропаганді ідеї єдиного мовного, культурного та політичного простору. Водночас, в усіх нових незалежних державах інтенсивно відбувається процес розвитку національних мов і культур. Виникає протистояння, розвиток якого нерідко призводить до утворення осередків напруги.

У країнах Центральноазійського регіону стан російської мови характеризується варіативністю політики лідерів держав, розбіжностями поглядів суспільства, нерівномірністю внутрішніх умов і зовнішніх впливів.

Коливання центральноазійських лідерів свідчить про те, що вони чітко усвідомлюють справжню ціну «дружби» з Москвою. Всі очільники держав ЦА опинилися у лещатах подвійного тиску: з одного боку, підтримка Кремля допомагає їм залишатися при владі протягом тривалого часу, а з іншого – ідеологічна експансія РФ є загрозою для суверенітету країн Центральної Азії та викликає розкол у суспільстві.

Проте, для російських пропагандистських ЗМІ важливо сформувати думку не лише офіційної влади республік Центральної Азії, а, насамперед, багатомільйонного населення регіону. Москва, спостерігаючи за поступовим відходом російської мови з Центральної Азії, зміцнює стратегію «м'якої сили» в сфері освіти.

Посилення впливу Росії на держави центральноазійського регіону, нав'язування її громадянам поглядів Кремля на події у світі загалом і процеси в Україні зокрема, шкодить національним інтересам України.

Однак, усе більше молоді в Центральноазійському регіоні дізнається новини з альтернативних джерел. Міжнародна організація Інститут з висвітлення війни і миру (IWPR), яка займається в Центральній Азії питаннями розвитку ЗМІ та прав людини, провела дослідження споживання новин в Інтернеті та способів отримання інформації онлайн, підсумки якого представила в Алмати 9 вересня 2019 р. Робота охопила чотири країни Центральної Азії – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан і Узбекистан. З травня по червень 2019 р. було опитано 4130 громадян-користувачів інтернету. У звіті IWPR йшлося про те, що «в останні роки в Центральній Азії зростає частка користувачів соціальними мережами, новинними сайтами, месенджерами та додатками смартфонів. На цьому тлі збільшується і кількість форм дезінформації й маніпуляції, фейкових новин і «клікбейтних» заголовків». Автори дослідження висловили стурбованість з приводу рівня інформаційної грамотності населення, наголосивши, що «на порядку денному гостро стоїть питання про те, як забезпечити збалансований, об'єктивний і альтернативний контент в ЗМІ».

Усе частіше жителі країн Центральної Азії надають перевагу онлайн-інформації рідною мовою, вважаючи російськомовні новинні ресурси пропагандою. Найпопулярнішими джерелами інформації в Центральній Азії є соціальні мережі, куди, щоб дізнатися про новини, заходять від 87% (Узбекистан) до 92% (Киргизстан) користувачів. У Таджикистані (82%) та Узбекистані (70%) провідною соціальною мережею для отримання новин виявився Facebook, в той час як в Казахстані (89%) й Киргизстані (83%) люди набагато частіше отримують новини з Instagram. Наступними в шкалі переваг йдуть новинні сайти – від 75% в Киргизстані до 82% в Узбекистані.

Найменш затребуваними онлайн-джерелами новин у Центральній Азії виявилися месенджери в силу особливостей платформи. В Узбекистані 60% респондентів знайомляться з новинами в Telegram. WhatsApp більше користуються в Казахстані і Киргизстані, Telegram і Viber більше поширені в Таджикистані.

У звіті IWPR відзначається зростання попиту на контент в інтернеті казахською та киргизькою мовами в Казахстані та Киргизстані, а в Таджикистані й Узбекистані більшою популярністю користуються блоги, що

пропонують контент таджицькою, російською мовами.

Отже, якими б «гуманітарними проектами» не прикривалась Російська Федерація, немає сумнівів, що Кремль веде боротьбу за уми підрастаючого покоління, нав'язуючи їм свою культуру та цінності. Лояльність до російської мови, як і до самої Росії в країнах Центральної Азії зберігається значною мірою через необхідність виїжджати на заробітки до Росії, де постає питання іспиту з російської мови, історії Росії та її законодавства.

«Оскільки життя в деяких центральноазійських республіках колишнього СРСР сьогодні великою мірою залежить від трудових мігрантів, ці люди, незважаючи на суперечливе ставлення з боку російського суспільства, в цілому позитивно налаштовані до Росії і готові активно вивчати російську мову й засвоювати російську культуру». За твердженням західних і деяких казахстанських аналітиків існує загроза того, що Москва може спровокувати в Казахстані внутрішні заворушення і, скориставшись ними, захопити північні і північно-східні області країни за таким само сценарієм, який відбувся в Криму.

Тому, необхідно тверезо підходити до внутрішньої та зовнішньої політики держав Центральної Азії. Усвідомити, що деякі їхні кроки, обумовлені жорстким впливом або навіть шантажем з боку РФ, і є способом зберегти цілісність територій або отримати суттєву фінансову підтримку.

Використані джерела та література

1. Батанова О.Н. Русский мир и проблемы его формирования: дисс... канд. полит. наук. Москва, 2009. 163 с.
2. Brill Olcott M. Will Kazakhstan be Next in Putin's Reintegration Project? Московский Центр Карнеги. URL: carnegie.ru/2014/03/05/
3. Hashimova U. Can Uzbekistan Put the Uzbek Language First? The Diplomat. 2020. 19 May. URL: <https://thediplomat.com/2020/05/can-uzbekistan-put-the-uzbek-language-first/>
4. Этническая карта Казахстана: казахов больше, европейцев меньше, третий мононациональный регион. URL: <https://vlast.kz/obsshestvo/32977-etniceskaa-karta-kazahstana-kazahov-bolse-evropejcev-mense-tretij-mononacionalnyj-region.html>
5. Об информационной безопасности и евразийском рынке масс-медиа. URL: <http://sayasat.org/tribune/1040-ob-informacionnoj-bezopasnosti-i-evrazijskom-rynke-mass-medjia>

Таджикистан в геополітичній структурі Центральноазійського регіону: історичний аспект

В контексті аналізу історичних засад сучасного місця Таджикистану в Центральноазійському регіоні з'ясовано, що таджики вважають себе найдавнішим автохтонним народом Центральної Азії, який був несправедливо посунутий зі свого історичного місця прийдешніми тюркськими племенами. Показано, що єдиний таджицький етнос був остаточно розділений державними кордонами на дві частини – центральноазійську та хорасанську (афганську) наприкінці XIX ст. Таджицька еліта з часів національно-територіального розмежування у Центральній Азії у 1924 р. вважає Таджикистан свідомо обділеним територіями та штучно витісненим у гори, а тому висуває претензії на свої «історичні території» – Бухару, Самарканд та ін.

За пануючою в Таджикистані концепцією великі імперії пізньої Античності та раннього Середньовіччя були безпосередньо зв'язані з процесом формування таджицького народу. Цей процес розпочався в часи існування Імперії Сасанідів (226–651) і завершився за Держави Саманідів (819–999), яка офіційно вважається першою таджицькою державою. Варто відзначити, що Держава Саманідів охоплювала практично усі території де й сьогодні проживають таджики як автохтонне населення (Таджикистан, Афганістан та Узбекистан). Принесений з арабським завоюванням у кінці VII – на початку VIII ст. до Хорасану, Мавераннахру та Согдіани (Согду) іслам у Державі Саманідів став державною релігією, а таджики – частиною ісламського світу. Офіційною мовою Держави Саманідів стала мова дарі (*parsī-yi darī* – «придворна перська»).

У жовтні 1996 р. уряд Таджикистану вперше на міжнародному рівні звернувся до спадщини Саманідів, запропонувавши ЮНЕСКО провести в 1999 р. святкування 1100-ї річниці створення Держави Саманідів як «першої незалежної таджицької держави». Проведене у 1999 р., хоча й без підтримки ЮНЕСКО, святкування 1100-ї річниці першої незалежної таджицької держави мало засвідчити не лише глибокі державні традиції таджиків, а й підкреслити той факт, що нинішній Таджикистан є лише малою частиною

«Великого Таджикистану», столицею якого була Бухара. Зрозуміло, що керівництво Республіки Узбекистан дратує той факт, що нинішнє узбецьке місто Бухара у Таджикистані офіційно вважається столицею першої таджицької держави.

З 1999 р. монументи І. Самані були поставлені у Душанбе, Ходженті, Курган-Тюбе, Гафурові. У 1998 р. найвища вершина Паміру Пік Комунізму було перейменовано на Пік Ісмаїла Самані. Продовжуючи курс на закріплення у суспільній свідомості зв'язку сучасного Таджикистану з Державою Саманідів, запроваджена у 2000 р. національна валюта Таджикистану була названа на честь засновника Держави Саманідів Ісмаїла Самані – сомоні.

У XIX ст. таджицькі просвітники (А. Дониш) намагаються модернізувати ідею абсолютної монархії до ідеї конституційної монархії, відповідно до якої правитель може бути обраним або стати таким на основі угод. Ідеологи ісламського модернізму у Таджикистані та Узбекистані (джадіди) до 1917–1918 рр. також були прихильниками збереження ємирської моделі у формі конституційної монархії. Логічним продовженням цієї концептуальної лінії став вибір таджицькою політичною елітою президентської форми державного правління для незалежної Республіки Таджикистан.

Світсько-ісламський компроміс, який політичним силам Таджикистану вдалось досягти після громадянської війни 1992–1997 рр. щодо світського характеру таджицької держави є досить рідкісним явищем в ісламському світі, а тому має велике регіональне та міжнародне значення у якості прикладу для ісламських країн де подібні війни тривають (Афганістан, Ірак, Сирія).

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки.

Таджики вважають себе найдавнішим автохтонним народом Центральної Азії, корені якого сягають арійських часів, який був несправедливо посунутий зі свого історичного місця прийшлими тюркськими племенами.

Єдиний таджицький етнос був остаточно розділений державними кордонами на дві частини – центральноазійську та хорасанську (афганську) наприкінці XIX ст., але зв'язки між цими двома частинами завжди зберігались, а після утворення незалежної Республіки Таджикистан лише посилювались. На сьогодні таджики як автохтонне населення проживають на території

Таджикистану, Узбекистану та Афганістану.

Територія «Історичного Таджикистану» охоплює всю територію сучасних Узбекистану і Таджикистану, частини територій Киргизстану, Туркменістану, Казахстану, Афганістану, Китаю та Ірану.

Таджицька еліта з часів національно-територіального розмежування у Центральній Азії у 1924 р. вважає Таджикистан свідомо обділеними територіями та штучно витісненим у гори, а тому висуває претензії на свої «історичні території» – Бухару, Самарканд та ін.

Використані джерела та література

1. Негматов Н.Н. Ариана и Арийцеведжа (история и цивилизация). Худжанд: «Ношир», 2006. 709 с.
2. Масов Р. Тюркизация арийцев: чушь или недомыслие? Ответ на статью А.Аскарова «Арийская проблема: новые подходы и взгляды». 06.01.2006. URL: <https://centrasia.org/newsАмасов.php?st=1136562180>
3. Рахмонов Э. Ш. Таджики в зеркале истории. Кн. 1: От арийцев до Саманидов. St. Helier, Jersey: London & Flint River ed. 2000. 240 с.
4. Рахматшо М. Процессы этнополитического развития таджиков Афганистана (середина XVIII – начало XX вв.): Автореф. дис... д-ра ист. наук. М., 2011. 48 с.
5. Гафуров Б. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая истории. М., 1972. 664 с.

Цапко Олег Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чинники національного традиціоналізму у зовнішній політиці сучасного Туркменістану

На сьогодні основним принципом зовнішньої політики Туркменістану є проголошений 1995 р. його постійний нейтралітет.

Статус постійно нейтральної держави закріплено також і в ст.6 Конституції Туркменістану. 12 грудня 1995 р. ГА ООН ухвалила резолюцію про «Постійний нейтралітет Туркменістану». Тим самим міжнародна спільнота визнала особливий статус молодій держави. В резолюції говорилося, зокрема, що ООН «визнає і підтримує проголошений Туркменістаном статус постійного нейтралітету; закликає держави-члени ООН поважати цей статус Туркменістану, визнаючи також його

незалежність, суверенітет і територіальну цілісність». За цю резолюцію проголосувало 185 держав-членів ООН.

Цій події передувала тривала й наполеглива робота керівництва країни, очолюваної президентом С. Ниязовим. Вона розпочалася відразу після проголошення Туркменістаном незалежності 27 жовтня 1991 р. В день проголошення незалежності країни було ухвалено конституційний закон (на той час Конституцію країни ще не було прийнято) «Про незалежність і основи державного устрою Туркменістану». Цим було покладено початок державного будівництва, визначення внутрішнього і зовнішнього політичного курсу країни. Подальші перспективи визначалися у прийнятій 18 травня 1992 р. Конституції Туркменістану.

Основні напрями сучасної зовнішньої політики держави визначені в «Декларації про зовнішньополітичний курс Туркменістану в XXI столітті на принципах постійного нейтралітету, миролюбства, позитивного добросусідства і демократії», що була прийнята 27 грудня 1999 р. Халк Маслахати (Народною Радою) країни.

Сама ж політика туркменського нейтралітету виходить із історичних традицій туркменського народу, які напряду пов'язані з його боротьбою за свою незалежність.

Тому при формуванні зовнішньої політики Туркменістану, поряд з прагматичними інтересами, значну роль відіграють і чинники туркменського традиціоналізму, які сформувалися у туркмен впродовж тривалого історичного розвитку.

До таких чинників, зокрема, відносимо: значну ступінь присутності у житті Туркменістану регіонально-кланових зав'язків, які поряд із внутрішньою політикою впливають і на міжнародну діяльність держави; важливе значення ісламу, як фактору цивілізаційного та духовно-культурного впливу, для зовнішньополітичної орієнтації Республіки Туркменістан; прагнення правлячої еліти Туркменістану прискорити процес консолідації туркмен в єдину націю, усвідомлення ними своєї національної ідентичності.

Аналізуючи основні чинники традиціоналізму, слід звернути на ряд його характеристик, які прямо чи опосередковано впливають на зовнішню політику сучасного Туркменістану. До них ми, зокрема, відносимо:

- переплетення патріархально-родових відносин із модернізмом та потребою реагувати на виклики глобалізації;

- клановість політики, яка посилюється авторитарними методами здійснення політики;
- сакралізація державних лідерів і встановлення режиму їхньої практично необмеженої влади;
- культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян;
- зрощення влади та фінансово-промислового капіталу;
- активне використання неформальних норм, як засобу взаємодії між основними політичними акторами;
- політичний фаворитизм і корумпованість керівної еліти.

При вирішенні питання визначення власної ідентичності, керівництво новопосталої держави на чолі із С. Ніязовим намагалося поєднати дорадянські ісламські традиції з сучасними формами управління. З цією метою С. Ніязов у 2001 р. видав «Рухнаму» (книга духу – туркм.), в якій найбільш чітко проявилось прагнення правлячої еліти сучасного Туркменістану відшукати традиції національної державності та культури.

Незважаючи на те, що трактування історії народів Туркменістану часом має тенденційний та заідеологізований характер, воно спрямоване на прискорення процесу консолідації туркмен в єдину націю, усвідомлення ними своєї спільної національної ідентичності.

Зокрема, С. Ніязов зазначав: «Сьогодні ми, прийнявши естафету предків, зводимо свою нову державу, суть якої в цій спадковості... Віддавши належне всім попереднім державним утворенням, відродивши їхні історичні назви, держава відродила сам дух історії, воскресила дух нашого великого пращура Огуз-Хана». Саме прославлення образу Огуз-Хана – збирача розрізнених туркменських племен – відображає потребу влади в консолідації туркменів у націю.

Таким чином, можна зробити висновок про намагання правлячої еліти Республіки Туркменістану при формуванні зовнішньої політики країни віднайти свій власний шлях цивілізаційного, соціально-економічного та політичного розвитку, що у свою чергу свідчить про незавершеність у Туркменістані процесу формування власної національної ідентичності. Ці чинники активно використовуються у міжнародній діяльності сучасного Туркменістану для виправдання існування найжорсткішого в пострадянській Центральній Азії авторитарного режиму, а політика нейтралітету слугує своєрідним захистом цього режиму від спроб зовнішнього втручання.

Використані джерела та література

1. Солов В. Н. Страна в Каракумах (Туркменистан: на пути постоянного нейтралитета). Одесса, 2002. 162 с.
2. Соколов В., Бахтисв Р. Туркменистан: шлях до нейтралітету. *Політичний менеджмент*. 2008. С. 90–96.
3. Дипломатия Туркменбаши: через нейтралитет к новому миру. Ашгабат, 2001. 493 с.
4. Международные движения в Центральной Азии: События и документы. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2018. 560 с.
5. Ляшенко Т. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПІЕНД, 2011. 288 с.

Фомін Сергій Сергійович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Узбекистан і процеси євразійської інтеграції

З самого початку своєї незалежності Узбекистан проводить багатовекторну зовнішню політику, намагаючись розвивати співробітництво одночасно з Росією, країнами-членами СНД, США, ЄС, Китаєм та іншими країнами. Особливу увагу сучасне керівництво Узбекистану приділяє розвитку економічних зв'язків із країнами-членами ЄАЕС. Парламент Узбекистану схвалив рішення отримати статус спостерігача в ЄАЕС, керівництво Узбекистану розглядає питання щодо можливості вступу Узбекистану в ЄАЕС, аналізує можливі наслідки такого вступу, водночас серед різних політичних сил існують різні погляди відносно користі для країни такого членства.

Політику Узбекистану щодо євразійської інтеграції слід розглядати у світлі тієї багатовекторної зовнішньої політики, яка є характерною рисою для цієї країни та яка була закріплена в низці законодавчих актів. Так, 26 грудня 1996 р. був прийнятий закон «Про основні принципи зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан», в якому в сконцентрованій формі були викладені основні принципи зовнішньої політики Узбекистану. У законі підкреслювалося, що Узбекистан надає пріоритетне значення міждержавним утворенням, які допомагають забезпечити стабільний розвиток країни та її безпеку. Узбекистан буде з усіма державами світу рівноправні, взаємовигідні відносини, які виключають втручання у внутрішні справи або

якесь порушення суверенітету країни. Узбекистан не бере участі у військово-політичних блоках.

У 2012 р. закон «Про основні принципи зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан» втратив силу, оскільки 10 вересня 2012 р. був прийнятий закон «Про затвердження Концепції зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан». Концепція 2012 р. заборонила вступ Узбекистану у військові блоки, розміщення іноземних військових баз на території країни, відправку військ для участі в миротворчих або інших військових акцій за кордоном. Крім того, концепція визначила Центральну Азію пріоритетним регіоном зовнішньої політики Узбекистану. По суті, концепція закріплювала нейтральний статус Узбекистану та багатовекторну зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну політику цієї держави.

Проте, принципи зовнішньої політики Узбекистану, викладені у вищезазначених документах, під час правління президента І. Карімова (1990–2016), неодноразово порушувалися. В цілому, зовнішня політика І. Карімова характеризувалася різкими змінами зовнішньополітичного курсу, постійним балансуванням між Китаєм, США, Росією. Так, наприклад, 15 травня 1992 р. в Ташкенті більшістю країн-членів СНД був підписаний Договір про колективну безпеку (ДКБ), який вступив у силу в 1994 р. строком на 5 років із можливістю продовження після закінчення кожні 5 років.

Однак у 1999 р. Узбекистан відмовився від подальшої участі в Договорі. Свою відмову від подальшої участі узбецьке керівництво пояснювало тим, що ДКБ не сприяє вирішенню конфліктів Узбекистану з його центральноазіатськими сусідами з питання демаркації кордонів. У 2002 р. на основі ДКБ була створена Організація ДКБ (ОДКБ), членами якої зараз є 6 країн: Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан.

В 2001 р., після подій 11 вересня в США, Узбекистан передав США для використання у військових операціях проти афганських талібів військовий аеродром в селищі Ханабад біля м. Карші. Проте в 2005 р. уряд Узбекистану зажадав від США вивести цю базу з території Узбекистану. Це рішення Узбекистану було відповіддю на санкції, які США та ЄС запровадили проти Узбекистану за репресії проти учасників антиурядових виступів в Андижані. У 2006 р. Узбекистан відновив своє членство в ОДКБ і аеродром в Ханабаді з цього року стала використовувати військова авіація Росії, що було, по суті, відходом Узбекистану від задекларованого ним принципу неучасті в будь-

якому військово-політичному блоці.

Проте, в 2012 р. Узбекистан призупинив своє членство в ОДКБ (характерно, що не вийшов остаточно, а «призупинив», тобто, залишив шанс відновити в разі необхідності своє членство). З цього часу аеродром використовують тільки узбецькі повітряні сили. Зовнішня політика президента І. Карімова стала більш прозахідною. У 2014 р. в Ташкенті було відкрито регіональне представництво НАТО, почалось співробітництво з США в проведенні узбецької військової реформи та постачання американської зброї Узбекистану.

На засіданні Вищої євразійської економічної ради ЄАЕС, яке відбулося 11 грудня 2020 р. було прийнято рішення надати Узбекистану та Кубі статус спостерігача при ЄАЕС. Такий статус вже має Молдова. Президент Узбекистану Ш. Мірзієєв у своєму виступі він висловив надію, що співробітництво Узбекистану з ЄАЕС в якості спостерігача дозволить створити нові ринки збуту для своєї продукції та усунути перешкоди на шляху торгівлі з країнами-членами ЄАЕС.

Пандемія коронавірусу, яка розпочалась у 2020 р., призвела до кризових явищ в економіці багатьох країн світу, включаючи пострадянські держави. Зниження рівня економічної активності, зростання рівня безробіття в пострадянських країнах у 2020 р., включаючи Росію, призвело до того, що багато хто з трудових мігрантів, зокрема, узбецьких мігрантів, втратили роботу в країнах, де вони працювали, і були вимушені повернутися до своїх рідних країн, де вони тим більше не можуть знайти будь-яку роботу. Відповідно, в 2020 р. значно знизився рівень валютних надходжень у ці країни від переказів трудових мігрантів, що стало додатковим фактором загального погіршення економічної ситуації в цих країнах, включаючи Узбекистан.

Використані джерела та література

1. Фарамани Р., Моради Г. Узбекистан - региональная сверхдержава Центральной Азии? Реальность или дилемма. *Центральная Азия и Кавказ*. 2014. Т. 17. Вып. 2. С. 66-81.
2. Aripov E. Uzbekistans neue Rolle in Zentralasien. *Welt Trends. Das aussenpolitische Journal*. 2018. № 136. S.16-17.
3. Казахстан и Узбекистан начали производство новых моделей авто. URL: eadaaily.com/ru/news/2020/03/29/kazakhstan-i-uzbekistan-nachali-proizvodstvo-novyh-

modeley-avto

4. Узбекистан и Таджикистан построят две ГЭС на реке Зарафшан. URL: eadaaily.com/ru/news/2020/03/13/uzbekistan-i-tadzhikistan-postroyat-dve-ges-na-reke-zarafshan

5. Клуб заложников российской политики. Экономист Юлий Юсупов – о вступлении Узбекистана в ЕАЭС. URL: <https://fergana.agency/articles/111489/>

Орлова Тетяна Володимирівна,

доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Культурно-історичні передумови формування зовнішньої політики сучасної Естонії

Історія пострадянських країн виявляє чимало питань, на які немає простих відповідей. Одне з них: як так сталося, що найменші за розмірами територій та чисельністю населення Естонія, Латвія, Литва найуспішніше пройшли шлях демократичного транзиту і у 2004 р. першими серед інших нових незалежних держав стали повноправними членами НАТО і Європейського Союзу?

Варто зазначити, що Естонія – найменша серед пострадянських країн Балтії, проте найуспішніша. За всіма соціально-економічними показниками ця держава – найрозвиненіша на усьому пострадянському просторі. Світовий банк позиціонує Естонію як приклад швидкої економічної лібералізації і характеризує країну як «дисципліновану», швидко зростаючу, із західною орієнтацією.

За роки відновленої незалежності країна увійшла до числа світових лідерів за багатьма показниками. Зокрема, вважається кращою у Європі в плані економічних свобод та за рівнем освіти, є рекордсменом за кількістю стартапів на душу населення. Давно працює електронний уряд і громадські інститути. Від середини 2000-х рр. громадяни голосують на виборах виключно через Інтернет. Вони мають найвищий рівень життя у порівнянні з іншими колишніми республіками СРСР.

Через скромні розміри країн Балтії в цілому й Естонії зокрема, реформи, зміни у житті і розвитку суспільства тут відбувалися досить швидко. Взагалі, світовий історичний досвід свідчить, що маленькі країни мають деякі переваги у порівнянні з великими. Зокрема, у темпах переходу до іншої «системи координат». Проте пострадянські шляхи та результати

Молдови та Вірменії, чії територію можна порівняти з естонською, значно відрізняються від балтійського варіанту.

Внаслідок лютневої революції 1917 р. в Росії, вже у квітні естонські землі стали автономною провінцією, 7-8 липня відбулися перші вибори до естонського парламенту, а 24 лютого 1918 р. було проголошено незалежність Естонії. Проте у листопаді 1918 р. на багнетах Червоної армії було привнесено радянську республіку – Естляндську трудову комуну. Після 13-місячної війни проти радянської Росії, 2 лютого 1920 р. було підписано мирний договір із РСФРР за яким радянський уряд «добровільно і назавжди» відмовлявся від зазіхань на суверенітет Естонії. Однак, відповідно до таємних статей окремого протоколу пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р., відбувся поділ балтійських земель між СРСР та Німеччиною, в результаті Естонія втратила свою державну незалежність і була примусово включена до складу СРСР.

Певний вплив на формування естонської зовнішньої політики мали економічні чинники. Естонія – аграрна країна, з вельми обмеженими природними ресурсами. Традиційно в основі її економіки були рибальство, сільське господарство і торгівля (вигідне географічне розташування на березі Балтійського моря, а також налагоджена транспортна система принесли в часи незалежності чималі дивіденди від геополітичного фактору). Після Другої світової війни в радянській республіці почалася соціалістична індустріалізація – зведення підприємств важкої і легкої промисловості. Причому, через недовіру з боку вищого радянського керівництва місцева промисловість лише на 7 % була задіяна у союзному військово-промисловому комплексі. Оскільки місцевий промисловий досвід залишався незначним, практично відсутніми були свої сировина, енергія, робоча сила необхідної кваліфікації, то все це компенсувалося за рахунок інших республік СРСР, насамперед, Росії.

У радянській Прибалтиці допускалися деякі ідеологічні послаблення, наприклад, була можливість дивитися телепрограми з Фінляндії. Люди бачили, як живуть за кордоном, а значна частина естонського населення пам'ятала життя до радянської окупації. Хоча за свою тривалу історію естонці незалежними були лише декілька десятків років у міжвоєнний період, вони завжди велику перевагу надавали збереженню власної національної ідентичності.

В Естонії щорічно проводилися грандіозні пісенні фестивалі, на яких

великі хори і солісти, вдягнені у національні костюми, виконують народні пісні. 11 вересня 1988 р. на Співочому полі у Таллінні під час музичного фестивалю «Пісня Естонії», за даними ЗМІ, зібралося близько 300 тис. осіб, що складало приблизно третину усього населення республіки. На заході майоріли не червоні прапори, а національні синьо-чорно-білі стяги. Ув'язнити тисячі естонських співаків-патріотів радянський режим був неспроможним, тому події літа 1988 р. увійшли в історію як Співоча революція. Вона стала одним із проявів масованої національно-культурної активізації естонців, а також політичного піднесення утвореного у квітні 1988 р. опозиційного Народного Фронту.

Важливим проявом доброї історичної пам'яті стала постановка питання про секретні положення пакту Молотова-Ріббентропа і правомірність включення Естонії, Латвії та Литви до складу СРСР. У національно-визвольному русі було виявлено непохитність і цілеспрямованість. Естонія стала першою республікою, яка восени 1988 р. проголосила свій суверенітет у розумінні верховенства республіканських законів над союзними. 20 серпня 1991 р. Верховна Рада Естонії прийняла рішення про відновлення державної незалежності, втраченої через радянсько-німецьку змову.

Про своє бажання вступити до Європейського Союзу держави Балтії офіційно заявили ще у 1993 р. В Естонії та інших нових незалежних державах Балтії відзначалася особлива ретельність у виконанні європейських вимог, що базувалися на такій універсальній цінності як верховенство закону, повага до останнього, тобто законослухняність. У європейців це спричиняло довіру. Відповідно, з боку європейських держав, особливо скандинавських і Німеччини, здійснювалася потужна підтримка, надавалася дієва допомога по всіх напрямках. Результатом спільної напруженої роботи (однієї з позитивних рис національного характеру балтійців, а також головних цінностей європейського менталітету – високої культури праці) стало асоційоване членство в ЄС з 1995 р. і повноправне членство в ЄС з 2004 р. Колись віддалена «окраїна» Російської імперії, сучасна Естонія перетворилася на успішну незалежну державу об'єднаної Європи.

Використані джерела та література

1. Population on 1 January by age and sex. 24.02.2020 / Eurostat. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en
2. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 серпня 2019 року та середня

чисельність у січні-липні 2019 року / Головне управління статистики у м. Києві. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=1123&lang=1>

3. Kennedy M.D. Cultural Formations of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation, and War. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2002. 400 p.

4. Білецький М.І. Суспільно-географічна характеристика Естонії: виклики розвитку держави у XXI ст. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2016/11/11/>

5. Верю – не верю: Эстония – одна из самых атеистических стран Европы. 30.04.2017. URL: <https://news.rambler.ru/europe/36765917-veryu-ne-veryu-estoniya-odna-iz-samyh-ateisticheskikh-stran-evropy/>

Ткаченко Ігор Володимирович,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Історичні чинники зовнішньополітичної орієнтації Азербайджану

Південний Кавказ завжди, в силу свого географічного розташування, був ареною зіткнення інтересів і протистояння ключових світових цивілізацій. Від античних часів до сьогодення держави регіону змушені у своїй зовнішній політиці протистояти експансії більш потужних сусідів. На сьогодні Південний Кавказ є об'єктом зовнішніх інтересів Європейського Союзу, Ісламської Республіки Іран, Сполучених Штатів Америки, Республіки Туреччина і Російської Федерації та одночасно ареною протистояння ключових світових гравців, таких як Євросоюз, Сполучені Штати та певною мірою Росія.

Усі вони приділяють велике значення співпраці з Азербайджаном. Інтерес до нього спричинений, насамперед, тим, що це найбільша країна регіону і єдина, яка володіє серйозними запасами нафти та газу. Історичне минуле Азербайджану, його перебування протягом декількох століть у складі Російської імперії, а згодом в СРСР обумовлює те, що Російська Федерація розглядає свого сусіда як традиційну сферу власного зовнішнього впливу. Вказаний факт є одним з історичних чинників, які визначають зовнішньополітичну орієнтацію нового незалежного Азербайджану.

Приклади збройних конфліктів у Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Абхазії, російсько-грузинська війна 2008 р. та російська анексія Криму з окупацією частини Донбасу в 2014 р. засвідчують існування потреби визначення засобів протидії експансії великих геополітичних гравців у

південно-кавказький регіон. Необхідне також врахування історичних чинників, які визначають перебіг подій і цивілізаційних зрушень у державах, які мають перманентні територіальні конфлікти у гострій чи латентній фазах.

Відтак, Азербайджан, як і його сусіди по Південному Кавказу, живуть і визначають свій суспільний, політичний та економічний розвиток, оглядаючись значною мірою на необхідність вирішення наявних територіальних конфліктів, у які вони втягнуті за допомогою зовнішніх чинників.

Повернення Нагірного Карабаху і відновлення суверенітету над суміжними окупованими територіями пов'язане, насамперед, з розвитком економіки та, відповідно, можливостями розширення військового потенціалу Азербайджанської держави. Можна з упевненістю стверджувати, що історична пам'ять про втрачені території перетворилась для незалежного Азербайджану в національну ідею, необхідність реалізації якої визначила розвиток азербайджанської економіки, суспільства та геополітичні пріоритети країни.

Крім проблем із демократією, питання зовнішньої орієнтації Азербайджану перебувають у цілковитій залежності від вирішення головного для держави завдання – відновлення територіальної цілісності і суверенітету країни. Мільярди нафтодоларів дозволили провести модернізацію азербайджанської військово-промислової сфери, закупити військове обладнання та техніку, необхідних силового розв'язання багаторічного конфлікту навколо Карабаху. Азербайджанська сторона у військовому плані набагато потужніша за свого ворога – Вірменію, що дає надію на можливість дієвого застосування військового важелю.

Говорячи про конфлікт у Нагорному Карабасі, очевидними є паралелі з аналогічним протистоянням на Донбасі з весни 2014 р. Фактично, бойові дії для Азербайджану є тим самим чинником, яким стала АТО чи ООС для України. Як для України агресія на Сході загрожує суверенітету держави, так і для Азербайджану окупація Вірменією великої частини азербайджанської території створює пряму загрозу для самого існування незалежної держави. Для обох наших країн ці конфлікти несуть не лише виклики державній самостійності, але й чималою мірою спонукають до змін у зовнішньополітичній орієнтації.

Натомість суспільно-політична «вестернізація» країни, яку, попри всю свою авторитарність намагається імплементувати режим І. Алієва, є ще

одним історичним чинником для молоді Азербайджанської держави, що генерує нові проблеми у стосунках з її сусідами. Адже надання пріоритетності азербайджанським керівництвом західному вектору зовнішньої політики об'єктивно ускладнює взаємини з найбільшими державами регіону, такими як Росія та Іран.

Важливість північного напрямку міжнародної діяльності Республіки Азербайджан, тобто відносин з Москвою, обумовлюється, передусім економічними чинниками. Росія є головним ринком збуту для азербайджанської сільськогосподарської продукції та поки що головним транспортним шляхом для постачання азербайджанської нафти на світовий ринок. РФ також виступає головною державою для трудової еміграції з Азербайджану, що дозволяє йому забезпечувати засобами до існування майже половину свого населення.

В цілому слід відмітити, що незалежний Азербайджан і його зовнішньополітична орієнтація перебувають під впливом історично обумовлених факторів розвитку всього регіону Південного Кавказу. Територіальні конфлікти, які безпосередньо впливають на міжнародне становище і пріоритети країни, є наслідком складних етнічних процесів. На відміну від своїх сусідів по регіону, Азербайджан отримав серйозну перевагу, а разом з нею й посилену увагу ключових геополітичних гравців – великі поклади нафти і газу. За умови ефективного використання цього чинника, він постане джерелом не лише покращення добробуту азербайджанців, але й одночасно інструментом реалізації зовнішніх інтересів держави.

Використані джерела та література

1. Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. Баку, «Zərdabi LTD» MMC, 2014. 672 с.
2. Дуднік О. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/04/dudnik.htm>
3. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С.35-50.
4. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Международные отношения, 1998. 255 с.
5. Демурин М. Россия и страны СНГ: цивилизационный выбор. URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36199>

СНД-2 та російський чинник в зовнішній політиці невизнаних державних утворень на території колишнього СРСР

7-8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі на території Білорусі голова Верховної ради Білорусі С. Шушкевич, президент РФ Б. Єльцин та президент України Л. Кравчук констатували фактичний розпад СРСР та уклали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав.

Проте далеко не всі народи, які прагнули до проголошення незалежної держави, спромоглися на її створення. Проблема полягала у тому, що бажання окремих спільнот реалізувати власне право на самовизначення суперечило положенням Гельсінського заключного акту та Статуту ООН. Порушення процедури отримання незалежності такими політичними утвореннями спричинило невизнання світовим співтовариством, а за такими державами було закріплено статус «самопроголошених» або «невизнаних». Російська Федерація з часу розпаду СРСР використовувала невизнані держави пострадянського простору для відновлення втраченого політичного впливу в регіоні.

І хоч в СНД не планувалося наддержавних управлінських структур, проте Кремль вважав себе домінуючою силою в Співдружності та розглядав можливості щодо трансформування СНД в СРСР 2.0. Однак керівництво окремих держав, зокрема України, зовсім інакше сприймали СНД і розглядали його як структуру для оформлення «мирного розлучення» колишніх радянських республік.

Проте на практиці «мирне розлучення» для багатьох радянських республік виявилось неможливим. Сталінська політика соціальної інженерії та імперського «нарізання кордонів» для новостворених радянських республік призвела до того, що розпад Радянського Союзу супроводжувався низкою етнічних конфліктів в Узбекистані, Киргизстані та Таджикистані, а також в Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджані. Подібні «міни уповільненої дії» були також закладені Кремлем в Казахстані та Україні. Керівництво Російської Федерації з самого початку існування СНД намагалось використовувати «слабкі місця» колишніх союзних республік для того, щоб тримати їх «у покорі» та зберегти у статусі власних сателітів.

В тих державах-сателітах, які на початку 1990-х проявляли надмірні зусилля до самостійності (Молдова, Грузія, Азербайджан), РФ було вигідно підтримувати внутрішні протиріччя, які переростали у збройні конфлікти. Так на території трьох вищезгаданих держав у зонах конфліктів за підтримки РФ на початку 1990-х рр. утворилося чотири квазідержави: Придністровську Молдовську Республіку (ПМР), Нагірно-Карабаську Республіку (НКР), Республіку Абхазію (РА) та Республіку Південну Осетію (РПО).

В умовах невизнання квазідержав пострадянського простору державами-членами ООН політичне керівництво РФ в 1992 р. створило організацію для самопроголошених республік-«вигнанців» – Союз невизнаних держав (скорочено – СНД-2). Туди увійшли вищезгадані РА, РПО, НКР та ПМР. До організації Росія долучила дві квазідержави, що були утворені сербами на теренах колишньої Югославії – Сербська Країна та Республіка Сербська.

22 листопада 2000 р. у Тирасполі (столиці ПМР) була проведена нарада між «міністрами закордонних справ» ПМР, НКР, РА та РПО, під час якої погодили створення консультативного органу СНД-2 – Рада міністрів закордонних справ. 2-3 липня 2001 р. відбувся другий з'їзд Ради у Степанакерті (столиці НКР), під час якого був розроблений регламент організації. Переформатована організація отримала назву «Співдружність невизнаних держав». В березні 2002 р. лідери «республік» зустрілись в Тирасполі з метою координації спільних дій в межах діяльності в новоствореній організації, а вже у вересні 2002 року з'явилася ідея створення власного військового блоку. 17 листопада 2006 р. – НКР, Південна Осетія та Абхазія вирішили офіційно визнати незалежність ПМР, про що вони оголосили під час спільної прес-конференції у Москві.

Важливо зазначити, що приховані процеси поглинання квазідержав Росією в цей час посилились: так станом на початок 2006 р. більшість жителів ПМР, РА та РПО мали російські паспорти, навіть третина етнічних грузинів Південної Осетії мали російське громадянство.

З кінця 2006 р. вже точно можна було стверджувати, що РФ протидіятиме будь-яким спробам відновити територіальну цілісність Грузії та Молдови, оскільки це «категорично суперечить інтересам Москви».

Починаючи з 2007 р. діяльність СНД-2 поступово завмирає. Після російсько-грузинської війни 2008 р. потреба в діяльності організації відпадає – відтепер РФ може не ховаючись здійснювати власну політику щодо квазідержав пострадянського простору.

На нашу думку, втручання Російської Федерації в Першу Карабаську війну на боці Вірменії та НКР, а в придністровський конфлікт на боці ПМР, у війну з Грузією на боці РПО та РА, посприяли зорієнтуванню квазідержав регіону та Вірменії в зовнішній політиці на Росію. З ініціативи РФ створено СНД-2 - союз підтримуваних Росією квазідержав пострадянського простору, до якого входять ПМР, НКР, РПО та РА. В умовах проголошення Молдовою, Грузією та Азербайджаном на початку 1990-х рр. курсу на демократизацію та економічну й культурну незалежність від РФ, російські війська втрутилися у конфлікти на боці сепаратистів і допомогли створити квазідержави пострадянського простору.

Використані джерела та література

1. Жирохов М. А. Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР. Под ред. Е. Кондуковой. СПб.: БХВ-Петербург, 2012. 688 с.
2. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія. За заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
3. Абхазия, Южная Осетия и Преднепровье признали независимость друг друга и призвали всех к этому же. URL: <https://www.newsru.com/russia/17nov2006/aup.html>
4. «Содружество Непризнанных Государств» будет жить долго. URL: https://www.ng.ru/politics/2001-12-29/2_longlive.html
5. Союз непризнанных государств провел конференцию в Тирасполе. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/163964>

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Фомін Сергій Сергійович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зовнішня політика Узбекистану

Після проголошення незалежності Узбекистану президент І. Карімов (1991–2016) почав проводити багатовекторну зовнішню політику, яка, зокрема, зводилася до балансування між Росією, Китаєм та країнами Заходу. Його наступник – президент Ш. Мірзієєв (з 2016), в основному, продовжує багатовекторний зовнішньополітичний курс Узбекистану, намагаючись розвивати стратегічне співробітництво одночасно з такими країнами-антагоністами як Росія і США, Китай і США, а також з Євросоюзом та іншими державами.

Як свідчить світовий досвід, менш розвинені країни (а Узбекистан відноситься саме до них), як правило, не здатні власними силами досягти більш-менш задовільного рівня економічного розвитку. Їм потрібні іноземні інвестиції, кредити, новітні технології, технічна допомога. Все це вони можуть отримати тільки від більш розвинених держав. Але останні, як правило, вимагають в обмін на це від менш розвинених партнерів певних політичних або економічних поступок. Часто-густо така ситуація призводить до втрати країнами, що розвиваються, частини свого національного суверенітету з обмеженням суб'єктності їхньої зовнішньої політики.

Політичні та економічні процеси, які відбуваються в країнах Центральної Азії, зокрема, в Узбекистані, є предметом вивчення багатьох дослідників, зокрема, таких зарубіжних авторів як Е. Аріпов, Ю. Юсупов, О. Буторіна, Р. Фармані, Г. Мораді, Х. Лаутеншлегер, М. Зорг, М. Трекер.

Зовнішня політика Узбекистану дуже часто мала імпульсивний характер, характеризувалася різними змінами зовнішньополітичного курсу, що особливо характерно для періоду правління президента І. Карімова. Зокрема, це можна спостерігати на прикладі позиції Узбекистану щодо ОДКБ та євразійської інтеграції. Як відомо, 15 травня 1992 р. в Ташкенті більшістю країн-членів СНД був підписаний Договір про колективну безпеку (ДКБ), який набув чинності у 1994 р. строком на п'ять років з можливістю його

подальшого продовження на кожні наступні п'ять років. Однак вже у 1999 р. Узбекистан відмовився від подальшої участі в цьому Договорі. В 2002 р. на основі ДКБ була створена Організація ДКБ (ОДКБ), членами якої, крім Росії, стали п'ять країн пострадянського простору: Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан та Таджикистан.

Також Узбекистан в 1997 р. приєднався до Організації за демократію і економічний розвиток (ГУАМ), створену Україною, Азербайджаном, Грузією і Молдовою. Організація стала називатися ГУУАМ, проте вже у 2005 р. офіційний Ташкент вийшов з цієї структури, оскільки остання, за словами узбецьких керівників, не враховувала економічні інтереси Узбекистану.

В 2005 р. Центральнo-Азійське співробітництво без Узбекистану приєдналося до Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) під проводом Росії, до якого, крім решти членів ЦАС, вступили також Білорусь та Вірменія. В 2014 р. ЄврАзЕС припинив своє існування. На його основі був створений Євразійський економічний союз (ЄАЕС), який почав функціонувати з 1 січня 2015 р. за участю Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Вірменії.

В ЄврАзЕС Узбекистан вступив тільки в 2006 р., тобто, після введення санкцій проти останнього з боку західних країн у жовтні 2005 р. у відповідь на події в Андижані. Але вже в 2008 р. Узбекистан «призупинив» своє членство в ЄврАзЕС. Видається невинновим, що в наступному 2009 р. західні санкції проти Узбекистану були зняті.

Нинішня влада Узбекистану на чолі з новим президентом Ш. Мірзієєвим, обраним у 2016 р. після раптової смерті І. Карімова, почала проводити реформи, спрямовані на лібералізацію економіки, зокрема, лібералізацію валютного ринку і ринку енергоносіїв, суттєве зниження податків, проведення приватизації значної кількості державних підприємств. Починаючи ще з 2008 р., в Узбекистані були засновані безмитні зони з пільговим режимом оподаткування задля залучення іноземних інвестицій. Було створено три таких зони при президенті І. Карімові, а після його смерті новий уряд додатково сформував ще чотирнадцять вільних економічних зон.

Сучасна влада Узбекистану впроваджує багатовекторну зовнішню політику, намагаючись одночасно підтримувати високий рівень політичних і економічних відносин з Росією, Китаєм, США, державами Євросоюзу, Туреччиною, арабськими країнами і своїми найближчими

центральноазіатськими сусідами. З останніми під час президентства І. Карімова виникали періодичні конфлікти, обумовлені відсутністю чіткої демаркації спільних державних кордонів, питаннями порядку використання суміжних водних ресурсів, проблемами прав національних меншин (насамперед, етнічних таджиків і киргизів в Узбекистані та узбецької меншини в Киргизстані і Таджикистані), взаємними звинуваченнями в буцімто державній допомозі сепаратистам і терористам.

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки:

1) В останні роки політичне, торговельно-економічне і військово-технічне співробітництво між Узбекистаном і країнами-членами ЄАЕС динамічно розвивається. Нового імпульсу цій співпраці покликано надати впровадження ЗВТ між Узбекистаном і ЄАЕС, угоду щодо чого планується укласти в 2021 р.

2) Видається, що в майбутньому неможливо виключати повноправного членства Узбекистану в ЄАЕС, враховуючи географічну і культурну близькість з країнами цієї організації. Крім того, слід враховувати той факт, що Узбекистан продовжує залишатися країною з авторитарною формою правління.

В зв'язках із Заходом правлячу еліту цікавлять лише питання розвитку торгово-економічного і військово-технічного співробітництва, отримання західних інвестицій, кредитів та технологій. Будь які поради Заходу щодо необхідності демократичних перетворень, поліпшення ситуації з правами людини в Узбекистані, уряд країни вважає втручанням у внутрішні справи. Іншими словами, у гуманітарних відносинах Узбекистану із Заходом існує межа, яку сучасний узбецький режим ніколи не перейде, оскільки не бажає «імпорту» будь-яких демократичних ідей і, відповідно, революцій. Узбецькій правлячій еліті політично близькі авторитарні режими, які існують в Росії, Казахстані, Білорусі, Таджикистані, Туркменістані.

3) Торгово-економічні відносини Узбекистану з Китаєм будуть динамічно розвиватися, зокрема, в межах китайської стратегії «Один пояс – один шлях». Стосовно відносин із західними країнами, обсяги взаємної торгівлі і залучених інвестицій наразі залишаються, невисокими. Вбачається, що для США та ЄС Узбекистан є цікавим, головним чином, в геополітичному і військово-стратегічному аспектах. Тому можна припустити, що між цією державою і Заходом активно розвиватиметься політична і військово-технічна взаємодія.

4) Хоча, відповідно до Угоди про ЗВТ між Україною і Узбекистаном від 2011 р. режим вільної торгівлі залишається чинним, досягнутий рівень українсько-узбецьких торгово-економічних стосунків не є задовільним. Так, за підсумками 2018 р. частка України у зовнішньоторговельному обороті Узбекистану складала лише 1,4%. Тому взаємна торгівля між Україною і Узбекистаном потребує нових стимулів розвитку.

Використані джерела та література

1. Aripov E. Uzbekistans neue Rolle in Zentralasien. *Welt Trends. Das aussenpolitische Journal*. 2018. №136. S.16–17.
2. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за январь-декабрь 2018 г. URL: <https://stat.uz/uploads/doklad/2018/yanvar-dekabr/ru/13.pdf>
3. Клуб заложников российской политики. Экономист Юлий Юсупов – о вступлении Узбекистана в ЕАЭС. 08.10.2019. URL: <https://fergana.agency/articles/111489/>
4. Фарамани Р., Моради Г. Узбекистан – Региональная сверхдержава Центральной Азии? Реальность или дилемма. *Центральная Азия и Кавказ*. 2014. Т.17. Вып. 2. С.66–81.
5. Lautenschlager H., Sorg M., Trecker M. Sowjetisch in der Form, usbekisch im Inhalt. *Osteuropa*. 2016. Heft 6-7. S.238–252.

Цапко Олег Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Доктрина зовнішньополітичного нейтралітету сучасного Туркменістану

Міжнародний досвід переконливо доводить, що більшість держав світу при формуванні своїх зовнішньополітичних доктрин намагаються дотримуватися теорії політичного реалізму. Ця теорія стверджує, що загалом існують лише два перевірених часом варіанти забезпечення воєнної безпеки держави, а саме створення власних потужних оборонних можливостей та об'єднання у воєнні союзи (блоки).

Стосовно першого варіанту, то його визначальним фактором є наявність економічних можливостей і готовності суспільства та політиків нести величезні оборонні витрати, в т.ч. – за рахунок соціальних потреб.

Щодо об'єднання у воєнні союзи (блоки), то цей варіант, власне, є продовженням першого підходу, який пов'язаний із зміцненням власних

воєнних можливостей окремих держав шляхом їх об'єднання з метою протидії спільній загрозі. Водночас, участь у воєнному союзі покладає на кожну з держав-учасниць додаткові обмеження та зобов'язання – особливо, коли держава бере на себе довгострокові зобов'язання, вступаючи до союзу на підставі сьогоденного збігу національних інтересів з інтересами інших учасниць союзу.

За таких обставин дедалі більший інтерес у дослідників викликає політика нейтралітету. Стосовно визначення поняття нейтралітету, то в сучасному міжнародному праві нейтралітет визначається як становище нації чи держави, яка прямо чи опосередковано утримується від участі у війні (конфлікті) між іншими державами.

В свою чергу Статут ООН визначає нейтралітет як один з інститутів міжнародного права, побудований на визнанні прав нейтральної держави, зокрема:

- на територіальну недоторканність і цілісність держави;
- на власні збройні сили, чисельність яких не перевищує потреб самооборони;
- на надання нею притулку біженцям і постраждалим внаслідок конфліктів;
- на економічну допомогу інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету, а також її юридичних обов'язків;
- здійснювати миролюбну зовнішню політику, розвивати дружні взаємини з усіма без винятку державами, сприяти зміцненню загального миру та безпеки;
- на практиці доводити готовність здійснювати міжнародне співробітництво з вирішення економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем, сприяти та розвивати повагу до прав і основних свобод усіх без винятку людей, незалежно від раси, статі, мови та релігії;
- вирішувати міжнародні спори мирними засобами, спрямованими на зміцнення миру, безпеки і справедливості, утримуватися в міжнародних відносинах від погроз силою і від її застосування.

При формуванні Концепції своєї зовнішньої політики Туркменістан виходив з тих об'єктивних обставин, що:

- з усіма без виключення державами він розвиває цивілізовані взаємини;
- з жодною із зарубіжних держав не має ніяких ворожих стосунків;

- нікому не пред'являтиме територіальних претензій і водночас не визнає жодних територіальних претензій до себе;

- реалізація зовнішньополітичних завдань ні в чому не може зачіпати інтереси інших держав чи загрожувати їх безпеці;

- Туркменістан як держава – член ООН визнає її пріоритет у вирішенні всіх питань, які входять до її компетенції, а статус постійного нейтралітету не зачіпає виконання його зобов'язань, передбачених Статутом ООН .

Щодо існуючих у міжнародному праві дефініцій, то нейтралітет Туркменістану є:

- за походженням – загальновизнаним, що підтверджується резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1995 р., Ісламабадською декларацією щодо підсумків третьої зустрічі глав держав і урядів країн Організації економічного співробітництва від 15 березня 1995 р. та Заключним документом 11 Конференції глав держав і урядів країн Руху неприєднання від 20 жовтня 1995 р. (Колумбія, м. Картахена);

- за формою – постійним, тобто не обмеженим за часом і діючим як у воєнний, так і в мирний час;

- за змістом – позитивним, або конструктивним, що передбачає активну позицію держави в питаннях підтримки миру та стабільності, розвитку відносин дружби і співробітництва між державами

Таким чином, статус постійного нейтралітету було закріплено як міжнародним, так і внутрішнім законодавством. Зважаючи на це, з утвердженням статусу постійного нейтралітету було вирішено стратегічне завдання забезпечення національних інтересів Туркменістану як суверенного суб'єкта міжнародних відносин. Термін «нейтралітет» міцно ввійшов у свідомість туркменського народу, а 12 грудня оголошено національним святом – Днем нейтралітету.

Подальший розвиток політичних подій загалом дає всі підстави стверджувати, що обраний керівництвом Туркменістану зовнішньополітичний курс на позитивний нейтралітет загалом себе виправдав. Так зокрема, визнання світовим співтовариством постійного нейтралітету Туркменістану сприяло:

- збереженню суверенітету, територіальної цілісності держави та гарантує її національну безпеку. В цьому відношенні слід зазначити, що саме дотримання нейтралітету дозволило Туркменістану врегулювати питання державних кордонів з сусідами, зокрема з Узбекистаном щодо прикордонних

територій Татаузької та Чарджоуської обл., які заселені переважно узбеками, і з Азербайджаном щодо покладів нафти в акваторії Каспійського моря тощо;

- більш ефективній реалізації сировинного потенціалу держави (в його надрах зберігається третина світових запасів нафти та газу), не потрапивши при цьому в політичну чи економічну залежність від сусідніх держав;

- активному залученню іноземних інвестицій та банківського капіталу, які необхідні національній економіці держави. В останні роки помітно збільшилися інвестиції з США, Китаю, Ірану, Росії, Туреччини та інших держав, спрямовані на модернізацію таких провідних галузей економіки, як нафтогазова, текстильна, будівельна, транспорт і зв'язок.

Поряд з цим, політика нейтралітету дозволяє переглянути воєнну доктрину держави та перевести з державного бюджету частину воєнних витрат на потреби національної економіки, а також сприяє запобіганню неприємних чи непотрібних рішень, не викликаючи непорозуміння чи навіть роздратування сусідніх держав.

Однак, поряд з вищезазначеними позитивними сторонами політика нейтралітету має ряд негативних сторін. Так, на думку більшості експертів, політика туркменського нейтралітету призвела до того, що туркменське суспільство загалом опинилося поза межами світової спільноти.

В останні роки Туркменістан в реалізації доктрини позитивного нейтралітету зіштовхнувся з серйозними викликами. Якщо в економічному аспекті країна знаходиться у певній безпеці, дякуючи насамперед великим покладам природного газу та диверсифікації його експорту, то у воєнно-політичному плані ситуація виглядає не такою безхмарною.

На нинішньому етапі стає очевидним, що в рамках традиційної зовнішньополітичної доктрини Туркменістану оптимальним варіантом було би отримання підтримки від усіх зацікавлених сторін при збереженні рівновіддаленості чи, хоча б, – рівної близькості. Однак практика сучасної міжнародної політики показує, що утриматися на таких позиціях є справою складною чи навіть майже неможливою. Будь-якій країні рано чи пізно доводиться брати на себе відповідні зобов'язання, обирати тактичне, але помітне зближення з певними зовнішньополітичними гравцями, ризикуючи при цьому зіпсувати відносини з іншими.

Незважаючи на ці проблеми, можна констатувати той факт, що доктрина позитивного нейтралітету буде й надалі залишатися визначальним

принципом, на якому ґрунтується роль Туркменістану в системі регіональних і глобальних міжнародних відносин до того часу, поки ситуація не стане критичною в результаті воєнно-політичного втручання ззовні.

Використані джерела та література

1. Хоменко Г. Основи миротворчості: навч. посіб. Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2008. 312 с.
2. Чекаленко Л. Позаблоковість чи нейтралітет: європейський досвід. *Зовнішні справи*. 2013. № 7. С. 16–17.
3. Туркменистан на путі к незалежності. Ашхабад, 2002. 213 с.
4. Конституція Туркменистану. Ашхабад, 1997. 34 с.
5. Внєшня політика нейтрального Туркменистану: речи выступлення и интервью Президента Туркменистану Сапармурата Туркменбаши. Ашхабад, 1997. 144 с.

Рудяков Павло Миколайович

доктор філологічних наук, професор,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Стратегія відкритості як імператив зовнішньої політики Киргизстану

Після Китаю шляхом відкритості вирішили рушити чимало країн Азії, Африки, Латинської Америки, зокрема, такі, як Мексика, Кот-Д'Івуар, Сомалі, Буркіна-Фасо й інші, з європейських – Мальта, коли ж брати ближчих сусідів Киргизстану по регіону Центральної Азії, то – Узбекистан.

Усі вони прагнули повторити успіх Китаю, проте далеко не всім це вдалося як через власні помилки й прорахунки, так і внаслідок несприятливого збігу об'єктивних і суб'єктивних обставин у сфері міжнародних відносин. У більшості випадків, при цьому, непереборною перешкодою на шляху до успіху ставала невідповідність обсягів внутрішніх і зовнішніх ресурсів, значна, коли навіть не критична, перевага других над першими, а також неспроможність країн, які декларували перехід до політики зовнішньої відкритості, встановити й утримати баланс між власними національними інтересами й інтересами зарубіжних партнерів.

Однією з ключових особливостей зовнішньої політики Киргизстану, зафіксованою й закріпленою на доктринальному рівні, є тісний зв'язок із національною безпекою, пряма залежність позиціонування й функціонування держави на міжнародній арені від забезпечення контролю над колом

безпекових проблем.

Термін «відкритість» як характеристика національної зовнішньополітичної стратегії є, з одного боку, даниною традиції, котра веде свій початок від китайської політики «реформ і відкритості», з іншого, – продуктом осмислення стану справ, передусім, у науково-експертному середовищі. У державному лексиконі Бішкека він практично відсутній, замість нього вживається поняття «багатовекторність», яке поєднується з уявленням про *різні рівні* міжнародних контактів та взаємодії: регіональний, континентальний (євразійський), глобальний.

Першим кроком у доктринальному закріпленні фундаментальних засад зовнішньої політики слід вважати «Декларацію про державну незалежність», ухвалену в Киргизстані 31 серпня 1991 р. У цьому документі нова держава, у формулюваннях найзагальнішого плану, заявила про свою відданість нормам міжнародного права, принципам дружби і співпраці у міжнародних відносинах, готовність дотримуватися узятим на себе зобов'язанням щодо недопущення конфронтації та конфліктів у міжнародних відносинах.

Першим власне профільним – зовнішньополітичним – документом стала «Дипломатія Шовкового шляху» А. Акаєва (1999), в якій було сформульовано розуміння Киргизстаном власного місця в регіоні й на міжрегіональному рівні як ланки, котра забезпечує зв'язок між Заходом і Сходом. Цю тезу було згодом розвинуто й зафіксовано в кількох редакціях концепції зовнішньої політики.

Стратегію відкритості до іноземних партнерів як імператив зовнішньополітичного позиціонування Бішкека, закріплену на доктринальному рівні у «Концепції національної безпеки» (КНБ, три редакції: 2001, 2009, 2012), «Концепції зовнішньої політики» (КЗП, три редакції: 1999, 2007, 2019), інших документах, зумовлено, передусім, двома обставинами.

По-перше, хронічним дефіцитом власних ресурсів і критичною залежністю Киргизстану від зовнішньої допомоги (у КЗП прямо згадано дефіцит ресурсів у сфері енергозабезпечення: «високий ступінь залежності від зовнішніх джерел енергоресурсів свідчить про вразливість Киргизстану та про неоднозначність зовнішньополітичних проблем, яка із цього випливає»). По-друге, інтересом до країни та регіону Центральної Азії загалом з боку партнерів, який перманентно зростає. Дії Киргизстану як суб'єкта міжнародних відносин мають реактивний характер, є реакцією на чужу активність. Бішкек не ініціює співпрацю та партнерство, а відповідає на

пропозиції ззовні. Зовнішньополітична відкритість як стратегічна установка й стала орієнтація виявляється відповіддю на об'єктивний перебіг подій.

Політична криза, яка виникла в Киргизстані після виборів до парламенту 5 жовтня 2020 р. та масових протестних маніфестацій, ними зумовлених, призвела до чергового радикального переформатування у вищих ешелонах державної влади. Процес було завершено проведенням 10 січня 2021 р. позачергових виборів президента, за підсумками яких з показником майже у 80% голосів і величезним відривом від інших кандидатів переміг С. Жапаров.

У своїх перших публічних виступах новий глава держави окреслив свої основні цілі й завдання. Так, зокрема, констатувавши, що його країна перебуває нині у вкрай важкому становищі, С. Жапаров пообіцяв докласти зусиль для того, щоб подолати кризу протягом наступних двох-трьох років. Він запевнив, що не допустить політичних репресій, але, разом з тим, наголосив на тому, що не збирається «покривати тих, хто порушив закон». Президент анонсував проведення політичної реформи, ключовим моментом якої має стати прийняття нової Конституції та перехід до президентської форми державного управління, на користь якої порівняно з формою парламентсько-президентською висловилися більшість виборців на референдумі із цього питання, проведеного одночасно з президентськими виборами.

Щодо зовнішньої політики, то тут Киргизстан, судячи по всьому, продовжуватиме рухатися шляхом відкритості та багатовекторності, закріпленим у державних доктринальних документах. Привертає увагу той факт, що президент уже встиг декілька разів наголосити на особливій ролі Росії для його країни. «Росія – головний стратегічний партнер Киргизстану, й ним залишатиметься», – підкреслив С. Жапаров, зокрема.

Використані джерела та література

1. Декларация о государственной независимости Республики Кыргызстан от 31 августа 1991 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/913>
2. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/61367>
3. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 10 января 2007 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4569?cl=ru-ru>; Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 года. URL:

<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>

4. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 г.
URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>

5. The EU's new Central Asia strategy. European Parliamentary Research Service.
January 2019. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI\(2019\)633162_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI(2019)633162_EN.pdf)

Грицик Лариса Юрійвна,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зовнішня політика Республіки Казахстан: цивілізаційний контекст

Глобалізаційні процеси та тенденція до регіоналізації в Центральній Азії наприкінці XX – на початку XXI ст. позначені диверсифікацією відносин між провідними геополітичними акторами (РФ, КНР, США) та державами регіону. Динаміка зовнішньополітичних відносин на пострадянському просторі, з огляду на перетин геополітичних та геоекономічних інтересів країн Заходу та Сходу, значною мірою визначається цивілізаційними відмінностями.

Геополітичне розташування Казахстану, що обумовлює багатовекторний зовнішньополітичний курс країни на сучасному етапі, визначає непересічне місце держави в забезпеченні конструктивної міжцивілізаційної комунікації в регіоні зокрема, та балансу між центрами сили світової політики загалом.

Питання впливу цивілізаційного чинника на формування геополітичної картини світу, зміщення інтересу науковців на історико-культурні засади міжнародних відносин набуло актуальності з трансформацією системи міжнародних відносин після розпаду СРСР і стало предметом низки спеціалізованих аналітичних досліджень.

Концептуальні підходи до проблематики, висвітлюють праці А.Дж. Тойнбі (акцент на цивілізаційних основах кочового світу), С. Хантінгтона (розгляд історії як протистояння кількох цивілізацій), Б. Ерасова (вагомість фактору взаємного визнання культур, необхідність уникнення поширення етноцентричного плюралізму в умовах глобалізації), І. Следзевського (антиномія цивілізаційного підходу, аналіз викликів та характеристика деструктивних процесів в ході глобалізації). Цивілізаційний вимір геополітичних реалій у Центральній Азії став предметом дослідження

Б. Грачова, О. Яковлева, О. Шевченко. Аналіз зовнішньополітичних стратегій центрів сили в регіоні, історичних засад т. зв. «нової великої гри» здійснюється в рамках діяльності Міжнародного товариства порівняльного вивчення цивілізацій.

Роль цивілізаційного фактору в зовнішньополітичній та внутрішньополітичній діяльності Казахстану не знайшла цілісного відображення в історіографії.

У плані континентальної інтеграції, яка значною мірою визначає стан міждержавних відносин загалом і регіональних зокрема, Казахстан із 1991 р. опинився в ситуації залежності від стратегічних проєктів центрів сил, що мають різну цивілізаційну основу. Актуалізація геополітичної доктрини євразійства, відомої з 1920-х рр., послугувала оформленню економічного та політичного векторів відносин Казахстану з Росією, історичний досвід відносин з якою обумовив її статус як головного партнера Республіки Казахстан.

Зовнішньополітичною ініціативою Республіки Казахстан, яка визначила довгострокову економічну інтеграцію пострадянських країн та співпрацю Казахстану з Російською Федерацією, стала запропонована в 1994 р. ідея Євразійського союзу. Попри розуміння ваги в даному об'єднанні політичного й економічного потенціалу Росії, Казахстану в союзі передбачалася «особлива ніша в якості «ідеолога» і головного інтеграційного «мосту» на азійській ланці об'єднання».

У той же час, після розпаду СРСР Туреччина стала ініціатором налагодження співпраці з країнами Центральної Азії в напрямку інтеграції тюркомовних держав. Включення Туреччини до геоekonomічного простору регіону планувалося шляхом організації двосторонніх і багатосторонніх відносин за результатами самітів тюркських держав. Ідеї наднаціональних структур, що мали місце на пострадянському просторі, а також плани Туреччини щодо створення спільноти тюркських держав зі зняттям економічних та митних бар'єрів не знайшли підтримки в більшості центральноазійських держав. У 1990-ті рр. союзницькі плани Туреччини щодо країн регіону підтримувалися Заходом для утвердження світської моделі державного будівництва й економічного розвитку в переважно мусульманських суспільствах.

У ході дослідження було встановлено, що багатовекторний формат зовнішньополітичної діяльності РК як на рівні двосторонніх відносин, так і в

рамках інтеграційних проєктів, спрямований на утвердження визначальної ролі держави в забезпеченні міжцивілізаційного діалогу в Центральній Азії. Оформлення Казахстаном стратегічного діалогу з РФ, США, КНР і мусульманськими країнами відзначається збалансованістю, врахуванням цивілізаційних особливостей, релігійного фактору в глобалізаційних реаліях, конфліктогенного потенціалу зіткнення геоекономічних інтересів у регіоні.

Таким чином, після падіння біполярного світу для Республіки Казахстан одним із першочергових факторів утвердження країни на міжнародній арені стало урахування відмінностей і ступеня впливу цивілізацій, на стику яких знаходиться держава.

Формування стратегії зовнішньополітичної діяльності базується на позиціонуванні Республіки Казахстан в офіційному наративі як ключового актора просування міжцивілізаційного діалогу в Центральній Азії. Враховуючи потенційність дестабілізації ситуації в регіоні, зростання ролі релігійного чинника в процесі глобалізації, зіткнення економічних інтересів провідних геополітичних акторів, спрямованість їхніх інтеграційних проєктів обумовили багатовекторний та ієрархічний формат зовнішньої політики Казахстану.

Активна позиція Казахстану в континентальній інтеграції, участь у роботі міжнародних організацій дозволяють констатувати чітку збалансовану позицію держави в побудові стратегічного діалогу з країнами світу з різною цивілізаційною основою. Апелювання до історико-цивілізаційних основ системи міжнародних відносин провідними центрами сили демонструє розгляд РК як геополітичного простору їхнього ідеологічного, економічного суперництва, що вимагає посилення статусу РК як суб'єкта міжнародних відносин шляхом поглиблення політичних відносин з країнами Центральної Азії, удосконалення двосторонніх відносин з РФ, США і особливо КНР для розробки оптимального формату протидії політичного впливу на країну.

Використані джерела та література

1. Тойнби А. Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций. Москва, 2009. 670 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
3. Erasov B. Russia and the Soviet Union: Civilizational Dimensions. *Comparative Civilizations Review*. 1991. Vol. 25. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol25/iss25/6>

4. Следзевский И. Цивилизационное измерение современного мирового развития: проблемы и подходы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т.64. №1. С.82–90.

5. Грачёв Б. Цивилизационный фактор в процессе государственного строительства стран-основательниц Евразийского экономического союза. *Juvenis scientia*. 2019. №11-12. С.23–27.

Ткаченко Ігор Володимирович,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Економічні засади зовнішньої політики незалежного Азербайджану

Для пострадянського простору, держави якого внаслідок здобуття незалежності після розпаду СРСР змушені були перезапускати як економіку, так і зовнішньоекономічні та політичні зв'язки, важливим завданням стало проведення корінних суспільних перетворень для пристосування до нових умов існування. Розпад СРСР повернув на перший план проблему етнічних і міжнаціональних конфліктів, які за радянського періоду перебували у «сплячому режимі».

Весь час існування незалежного Азербайджану засади його зовнішньої політики та економічна складова розвитку були підпорядковані політичній цілі – поверненню Нагірного Карабаху та інших азербайджанських територій, втрачених внаслідок збройного протистояння з Вірменією наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

Для Азербайджану питання повернення втрачених історичних земель є справою надзвичайної ваги. Повернення Карабаху та відновлення суверенітету на окупованих територіях пов'язане, насамперед, з розвитком економіки та, відповідно, можливостями розширення військового потенціалу держави. Можна з упевненістю стверджувати, що повернення втраченого Карабаху й окупованих Вірменією територій стало для незалежного Азербайджану національною ідеєю, необхідність реалізації якої визначила розвиток економіки, суспільства та геополітичні пріоритети держави.

Зрозуміло, що без міцного економічного підґрунтя було неможливо навіть вести якісь розмови про повернення захоплених Вірменією територій і встановлення миру на Закавказзі, оскільки цю проблему не можна вирішити (за умови продовження підтримки Росією Вірменії) дипломатичними методами. Військові дії, які час від часу поновлюються і набули особливого

масштабу у вересні-жовтні 2020 р., показують, що поняття «заморожений конфлікт» діє лише до тих пір, поки в однієї із сторін конфлікту (в даному випадку – Азербайджан) не з’являються сприятливі умови для поновлення бойових дій.

Підтримка з боку нафтового лобі в США дозволила Азербайджану під керівництвом Г. Алієва здійснити ряд успішних перетворень, які зміцнили його позиції як самостійної та стабільної пострадянської держави. В умовах постійних військових конфліктів, діючих і потенційних, в епіцентрі яких опинявся чи може опинитися Азербайджан, інвестиції в енергетичний сектор західних транснаціональних корпорацій, не лише надали можливості для розвитку держави, але й дозволили провадити більш самостійну зовнішню політику та зменшити вплив Росії, Туреччини й Ірану. Одночасно «контракт століття» став основою фінансового благополуччя Азербайджану, перетворивши його на найбагатшу країну Південного Кавказу.

Згідно з А. Гасановим, реалізація контракту та розширення масштабів його дії в нафтогазовій сфері принесли суттєві результати – в Азербайджані з’явилися золотовалютні резерви, було посилено обороноздатність країни, оновлено флот і т.д. Держава, яка ще не так давно залежала від пільгових кредитів міжнародних фінансових інституцій, отримала можливість відмовитися від них, реалізовувати крупні інфраструктурні та соціальні проекти, регулярно підвищувати (за умови високих ціна на енергоносії) зарплати, пенсії. Накопичені в нафтовому фонді кошти дозволили побудувати тимчасові поселення для біженців і вимушених переселенців. Як наслідок, за обсягом іноземних інвестицій на душу населення Азербайджан займає перше місце на пострадянському просторі й перебуває на передових позиціях серед країн Східної Європи.

Сьогодні для Азербайджану питання подальших змін в державі й суспільстві визначається розумінням того, що в умовах сланцевої революції та розвитку альтернативних джерел енергетики його функція «запасної нафтової бочки» для США є менш важливою, ніж раніше. Внаслідок зміни пріоритетів політизація нафтової сфери значно зменшилася. У сфері транзиту позиції Азербайджану теж не виглядають непохитними, оскільки з’являється дедалі більше альтернативних комунікацій.

Намагаючись утриматися в орбіті інтересів ЄС та США в регіоні Південного Кавказу, Баку цілком справедливо може апелювати до того факту, що саме він є найбагатшою, а відтак і найперспективнішою для

світового капіталу країною регіону. Хоча країни Заходу відводять Азербайджану важливу роль в енергетичних питаннях, поняття «стратегічного партнера» для прагматичних інтересів країн «золотого мільярду» має більш відносне значення.

Азербайджан перебуває під глобальним впливом США та контрольованих ними світових корпорацій. Вони, спільно з Великобританією, взяли під повний контроль його нафтові та газові ресурси, енергетичні комунікації, створили ряд баз, у вигляді станцій стеження, забезпечили надійний транзит у східному напрямку, що важливо з огляду на їх стратегію в Південній і Центральній Азії. Загалом такий стан речей відповідає прагненню США зменшити або взагалі нівелювати вплив на Азербайджан Росії, Туреччини та Ірану, виходячи з власних геополітичних інтересів у регіоні Південного Кавказу.

Для Азербайджану залежність від США є також найбільш бажаним сценарієм, оскільки геополітичні альтернативи з числа його сусідів виглядають набагато менш привабливими за універсальну американську модель, рамки якої і віддаленість від центру влади у перспективі дозволять Азербайджану XXI ст. повернути втрачені території і остаточно порвати з колишньою метрополією – Росією.

Події 2020 р. свідчать про тісне зближення позицій та економічних інтересів Азербайджану й Туреччини, як у політичній і військовій співпраці щодо повернення Нагорного Карабаху, так і в питаннях економічних пріоритетів, коли можна практично наживо спостерігати, як Азербайджан витісняє російський газ на внутрішньому турецькому ринку.

Таким чином, зовнішня політика незалежного Азербайджану в сфері економіки визначалася, насамперед, потребою розвитку нафтогазового сектору як ключової складової, яка мала забезпечити модернізацію країни відповідно до завдань, які постали перед новою незалежною державою внаслідок розпаду СРСР і поразки у військовому конфлікті з Вірменією.

Необхідність робити кроки в напрямку повернення втрачених територій, вкладати кошти, отримані від продажу енергоносіїв не стільки в розвиток держави, скільки в зброю й армію, вимагали від Азербайджану якомога більшого надходження коштів від нафтогазового експорту, пошуку союзників (це, насамперед, Туреччина), які могли би якомога краще сприяти реалізації його енергетичної стратегії.

Зважаючи на те, що основними завданнями Азербайджану в

зовнішньополітичній сфері були та є: вирішення конфлікту в Нагірному Карабасі й відновлення територіальної цілісності держави, активне використання «енергетичної дипломатії», забезпечення провідної ролі Азербайджану в регіоні Південного Кавказу, використання нафтогазових багатств для просування національних інтересів держави, сприяння вирішенню існуючих і попередження виникнення нових територіальних конфліктів у регіоні, логічним і зрозумілим є те, що основні зусилля Баку в добу незалежності були направлені на виключно активну діяльність в енергетичному секторі економіки, що поступово перетворює Азербайджан на важливий регіональний енергетичний центр, і, відповідно, підвищує значення цієї держави в регіональному і світовому масштабі.

Використані джерела та література

1. Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. Баку, «Zərdabi LTD» MMC, 2014. 672 с.; Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. (Второе издание, дополненное). Баку, «Zərdabi LTD» MMC, 2013. 1008 стр.
2. Магмудов Я. Переможний хід ідей Гейдара Алієва. К., 2013. 260 с.
3. Дуднік О. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. *Вісник Київського міжнародного університету*. 2005. Вип.4. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/04/dudnik.htm> (дата звернення: 18.06.2020).
4. Рагімов Е. Особливості політичної модернізації в Азербайджані. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 53-59.
5. Шабельникова О. Основные приоритеты внешней политики Азербайджанской Республики. *Внешняя политика новых независимых государств: сборник* / отв. ред. Б.А.Шмелёв. Москва : ИЭ РАН, 2015. 240 с.

Красножон Неоніла Григорівна,
кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Українсько-латвійські відносини в контексті євроінтеграційних процесів на сучасному етапі

На сьогоднішній день українсько-латвійські відносини можна віднести до найбільш дружніх та активних. Попри відсутність спільних кордонів, обидві держави пов'язує історія досвіду взаємної співпраці, а також схожість

історичної долі, оскільки обидві країни свого часу входили до складу СРСР.

Початком українсько-латвійських відносин слід вважати 1917 рік. Саме тоді проголошена Третім Універсалом Центральної Ради Українська Народна Республіка стала однією з найперших з якою тогочасні національно-демократичні сили Латвії започаткували міжнародні зв'язки. Офіційно дипломатичні відносини між українською і латвійською державами були встановлені в січні 1918 р., коли створена в м. Валка Латвійська тимчасова національна рада відправила на Україну своє дипломатичне представництво.

Після розпаду СРСР у 1991 р. відносини між Україною і Латвією почали розвиватися в нових реаліях. На сьогоднішній день Латвія слугує для України своєрідним дороговказом щодо успішності сучасного цивілізаційного та зовнішньополітичного визначення в бік інтеграції з європейськими країнами з подальшим набуттям членства в ЄС.

Правовою основою для ефективного розвитку українсько-латвійських відносин на сучасному етапі став підписаний у 1995 р. Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу і співробітництво. На сьогодні договірно-правова база українсько-латвійських відносин складається з 7 міждержавних угод, 24 міжурядових, 3 міжпарламентських і 56 міжвідомчих документів. Все це дає підстави констатувати високий рівень українсько-латвійських відносин.

Важлива роль в українсько-латвійських відносинах належить міжрегіональному співробітництву. Правовою основою міжрегіональної співпраці між обома країнами є понад 20 підписаних документів, головними з яких є: Угода про співробітництво між столицею України – м. Київ та столицею Латвії – м. Рига (29.05.1998); Угода про співробітництво між Черкаською обл. та м. Даугавпілс (14.09.2001); Протокол про наміри щодо співпраці між Кіровоградською обл. та м. Єлгава (18.09.2001); Угода про співпрацю між містами Харків та Даугавпілс (2006); Угода про співпрацю між містами Івано-Франківськ та Єлгава (24.10.2007); Договір про встановлення побратимських відносин між містами Львів та Смілтене (11.05.2011); Договір про встановлення побратимських відносин між містами Миргород та Єкабіпілс (19.11.2014).

На сьогоднішній день перспективи подальшого укріплення українсько-латвійських відносин мають багато вимірів. Так, зокрема офіційна Рига є безумовним прихильником інтеграції України до ЄС та НАТО.

Свого часу для Латвії членство в євроатлантичних та європейських

структурах стало практично синонімом її незалежності, в першу чергу, від російського зовнішнього впливу. Курс на «повернення до Європи» було зафіксовано ще у 1995 р. у документі «Основні напрями зовнішньої політики Латвії до 2005 року», в якому зазначалося, що інтеграція в Європейський Союз і трансатлантичні безпекові структури розглядається латвійським керівництвом як передумова для забезпечення незворотності незалежності Латвії. Нинішня зовнішня політика країни, яка отримала значний обсяг допомоги від північноєвропейських держав-членів Євросоюзу, визначається певним «почуттям обов'язку та етики», сутність якого полягає у наступній формулі – «ми отримали багато допомоги; тепер наша черга допомагати іншим».

Латвія та Україна також допомагають одна одній у процесі становлення власної ідентичності через мистецькі заходи. Так, у 2016 р. Ризький центр сучасного мистецтва та Національний музей України провели спільну виставку «Ідентичність. За завісою неозначеності».

Активно борючись із пострадянським минулим, Україна і Латвія повинні спільними зусиллями подолати один із найбільш складних його наслідків, а саме – суспільну корумпованість. На нашу думку, взаємна підтримка на шляху реформ за високими європейськими стандартами у таких сферах як боротьба з корупцією, судова система та дерегуляція допоможуть Україні не лише зміцнити двосторонні відносини з Латвією, а й забезпечити останню дієвими аргументами про необхідність членства України в ЄС та НАТО.

Таким чином, нещодавній столітній ювілей укладання дипломатичних відносин між Україною та Латвією є важливим чинником для подальшого розвитку обох країн. Крім того, відзначення цього ювілею стало ідеальним приводом для взаємної популяризації обох країн серед власного населення. Сучасний період українсько-латвійських відносин переконливо доводить, що Латвія залишається надійним партнером і союзником України у вирішенні її найбільш злободенних проблем, а також подальшому її розвитку як європейської нації.

Використані джерела та література

1. Єкабсон Е. Латвійсько-українські зв'язки за добу УНР. *Український історичний журнал*. 2006. №2. С.59-73.
2. Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005 / Latvijas Republikas Ārlietu ministrija.

URL: <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/latvijas-arpolitikas-pamatvirzieni-lidz-2005-gadam>.

3. Kesa K. Latvian and Lithuanian Policy in the Eastern Neighbourhood: Between Solidarity and Self Promotion. *Perspectives. Special Issue: Identity and Solidarity in Foreign Policy: Investigating East Central European Relations with the Eastern Neighbourhood*. 2011. Vol.19. –№2. P.81–100.

4. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, Address by H. E. Vaira Vike-Freiberga, President of Latvia, at the inauguration ceremony of President Viktor Yushchenko, 23.01.2005. URL: <http://www.mfa.gov.lv/en/news/latest-news/speeches-and-interviews/5523-address-by-h-e-vaira-vikefreiberga-president-of-latvia-at-the-inauguration-ceremony-of-presidentviktor-yushchenko-in-kiev-ukraine-january-23-2005>.

5. Zarembo K., Vizgunova E. Foreign policy audit: Ukraine-Latvia. Discussion paper. Kyiv, 2018. 42 p. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Aud_Ukr_Lat_eng.pdf

Кириченко Олександр Васильович,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Посткомуністична трансформація Латвійської Республіки: уроки для України

Основною метою дослідження є розкриття провідних тенденцій в розвитку історичної політики у Латвійській Республіці – використання політичними елітами адміністративних і законодавчих інструментів задля утвердження прийнятних «версій минулого», а також активну політичну роботу на міждержавному рівні, спрямовану на включення латвійських «історичних версій» до загальноєвропейської політики пам'яті.

Історична політика Латвії, позиціонуючи її як жертву «двох тоталітаризмів» («нацистської та радянської окупації»), активно використовується в якості внутрішньополітичного та міжнародного чинника. На сьогодні політизація «антитоталітарної» тематики є затребуваним зовнішньополітичним інструментом, який слугує інтересам не лише латвійських та балтійських і загалом східноєвропейських політиків, але й знаходить ідейних прибічників як у Західній Європі, так і в Сполучених Штатах Америки (зокрема, в мажах так званої «стратегії перемелювання», застосовуваній американською стороною стосовно пострадянського простору).

Також є підстави стверджувати що рівень співробітництва Латвії з інституціями та окремими країнами, які складають територіальну систему

європейської безпеки, залишається доволі невисоким, попри запеклу боротьбу великих світових держав за вплив на латвійську сторону. Це може свідчити як про недостатню інтегрованість Латвії в згадану систему, так і про кризу самої системи.

Можна відзначити, що основними тенденціями в розвитку історичної політики у Латвійській Республіці є реалізація її елітами політичного розрахунку на комбінування «комплексу провини» та «зовнішньої загрози» з метою підтримання підвищеної уваги на Заході до долі балтійських держав і отримання додаткових ресурсів.

Активна історична політика, спрямована на часткове обмеження в правах окремих нацменшин у Латвії, слугуючи зовнішньополітичним важелем, призвела до формування певної інституціональної пастки. Можлива відмова від ролі «форпосту» («прифронтових держав») у боротьбі зі «східною загрозою» та історичним минулим «тоталітаризмів» загрожує відчутною політичною кризою в країнах Балтії. Активна історична політика закладена в основу легітимності не лише політичного режиму, але й політичної системи Латвійської Республіки у цілому.

На поточному етапі спостерігається тенденція до збільшення конфронтаційності історичної політики країн Балтії та Східної Європи. На даний час одна з головних цілей історичної політики балтійських еліт – вплив на громадську думку країн Європейського Союзу з тим, аби вкоренити уяву про рівність злочинів проти людяності, вчинених як нацизмом, так і комунізмом.

Є підстави вважати, що по мірі продовження існуючої історичної політики, простір маневру для коректування поточного курсу балтійських еліт поступово скорочуватиметься. Зіткнення геополітичних інтересів великих світових держав в Європі слугуватиме подальшому пожорсткішанню історичної політики, впроваджуваної владними групами країн Балтії, та дедалі більш рішучим спробам закріплення її ідеологем на загальноєвропейському рівні.

Найважливішими політичними елементами територіальної системи європейської безпеки, в яких бере участь Латвійська Республіка, є ОБСЄ, НАТО та Європейський Союз. Проте рівень співробітництва латвійської сторони в межах згаданих міжнародних інституцій є неоднорідним. Наприклад, співпраця Латвії у військовій галузі із сусідніми Естонією і Литвою навіть знизилася після вступу всіх трьох балтійських країн у НАТО в

2004 р.

З іншого боку, навіть окремі спроби ОБСЄ оцінити ситуацію в Латвії у сфері дотримання прав нацменшин наражаються на спротив латвійської еліти, представленої, головню, етнічними латвійцями.

Державний суверенітет залишається для латвійців значущою цінністю, а ідеї відмови від його частини на користь ЄС відкидаються більшістю населення країни.

Ця ситуація може свідчити про те, що Латвія залишається порівняно «молодою» учасницею територіальної системи європейської безпеки. Її елітам і населенню ще доведеться пройти значний шлях до повної інтеграції у вказану систему, в першу чергу, в соціально-культурному плані.

Така ситуація може свідчити й про те, що сама територіальна система європейської безпеки переживає на сьогодні болючий процес трансформації, обумовлений, серед іншого, й фактором активного залучення до нього Латвії та її балтійських сусідів. Коли завершиться цей період перетворень, згадана система вже не буде такою, як раніше. Механізми функціонування останньої формуватимуться з низки компонентів, що взаємно впливають один на одного, таких як інституції, міжнародне співробітництво та усвідомлення найважливіших актуальних викликів і загроз.

Використані джерела та література

1. Ачкасов В.А. «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2013. №4. С.106–123.
2. Mäliksoo M. Liminality and Contested Europeaness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space. *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration* / ed. by Berg E., Ehin P. Ashgate, 2009. P.65–83.
3. Смирнов В.А. Формирование политической элиты Литвы на рубеже 1980–1990-х гг.: роль «политиков морали». *Балтийский регион*. 2011. №4 (10). С.18–31.
4. «Атмода» сквозь «перестройку»: сюжеты латвийской (анти)советской истории в период распада СССР. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2011. №1(3). С.124–133.
5. Lieven A. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. New Haven, London, 1994. 504 p.

Добровольська Ангеліна Борисівна,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Трансформація суспільно-політичного середовища Молдови як чинник формування її зовнішньополітичного курсу: результати парламентських виборів 2019 р.

Політичний контекст партбудівництва в Республіці Молдова сприяв формуванню партій як значущих суб'єктів політичних відносин. За рівнем політичного плюралізму та конкуренції, реальної включеності партій у прийняття політичних рішень Молдова випереджає більшість країн пострадянського простору, хоча й помітно поступається своїм західним сусідам за ступенем зрілості партійної системи.

Відмінною рисою політичної системи Республіки Молдова стала наявність реального конкурентного середовища та формальних норм і принципів демократії: опозиційні політичні партії, регулярні вибори на демократичній основі, а також незалежне громадянське суспільство, яке, однак, поки не може забезпечити суттєвого впливу громадян на ухвалювані владою рішення.

Відповідно до чинного законодавства, впродовж майже всього незалежного існування Молдови її парламент обирався за партійними списками (закон 1993 р.). 20 липня 2017 р. молдавський парламент ухвалив перехід на змішану систему виборів, за якою 50 депутатів обиралися за партійними списками і 51 – в одномандатних округах. Щоб потрапити в парламент, партіям необхідно було набрати не менше 6% голосів, а блокам – не менше 8%. В одномандатних округах перемагав кандидат, який набрав голосів більше, ніж інші, за один тур.

У виборах, що відбулися 24 лютого 2019 р., за 101 місце в парламенті змагалися 14 партій і 1 блок, а також 320 депутатів-одномандатників. За їх результатами у парламент Молдови 10-го скликання увійшли: Партія соціалістів Молдови з 35 мандатами (18 місць за партійними списками і 17 в одномандатних округах; 31,35% здобутих за партійними списками голосів); Демократична партія – 30 мандатів (відповідно, 13 і 17 місць; 23,62% голосів); виборчий блок «ACUM Platforma DA și PAS» – 26 (14 і 12 місць; 26,84% голосів); партія «ШОР» – 7 мандатів (5 і 2 місця; 8,32% голосів); 3 місця отримали незалежні кандидати.

У результаті виборів владна Демократична партія Молдови, яку на той час очолював В. Плахотнюк (7 вересня 2019 р. на посаду голови партії було обрано П. Філіпа – прем'єр-міністра попереднього уряду), здобула 30 депутатських мандатів (отримавши найменшу з трійки лідерів, які потрапили в парламент, кількість голосів за партійними списками – 23,62%).

Зважаючи на те, що уряд новообраного парламенту утворили політичні сили, які знаходяться на різних політичних платформах (ПСРМ – проросійська ліва, АСУМ – проєвропейська права) досягти одностайності щодо зовнішніх пріоритетів політичному керівництву Молдови було досить складно. Країна постала перед вибором – рухатися до Європи, як це пропонує прем'єр М. Санду, чи відновлювати співпрацю з Росією, як це артикують спікер З. Гречаний і президент І. Додон.

Перші місяці роботи парламенту 10-го скликання показали, що уряд Молдови впевнено вирішує завдання створення внутрішньополітичних умов для просування реальних економічних і структурних реформ намагаючись проводити зважену зовнішню політику з партнерами, як з Заходу, так і зі Сходу. Однак союз політичних сил, яким притаманне протилежне бачення стратегічних напрямів розвитку держави, очікувано не був сталим, оскільки майбутнє конкретизує питання визначення зовнішньополітичного вектору країни, поставивши партнерів по коаліції перед необхідністю визначення пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва.

Нову владу підтримали і на Заході, і в Росії лише як тимчасову – це рідкісний випадок, коли короткострокові прагнення Російської Федерації, Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки змінити запламований корупційними скандалами попередній уряд повністю співпали. Однак надалі Росія, яка сприяла формуванню цієї урядової коаліції, навряд чи примириться з тим, щоб відкидали її ініціативи щодо федералізації Молдови та вимагали виведення військ.

Представники обох політичних сил, що утворили парламентську більшість, встановили конструктивний діалог зі східними і західними партнерами, що істотно підвищило шанси Молдови на отримання необхідної для подальшого здійснення реформ, як інституційної так ресурсної, зовнішньої підтримки. Водночас результати роботи новоствореної коаліції, свідчать про те, що намір Кишинева проводити зважену зовнішню політику, розвиваючи прагматичні партнерські зв'язки як зі Сходом так і з Заходом на основі конституційного статусу постійного нейтралітету, наштовхується на

невирішену досі проблему пошуку спільних підходів у питаннях про необхідність дотримання всіх політичних і економічних угод, підписаних Республікою Молдова, включаючи угоди про асоціацію з ЄС і про співпрацю в рамках СНД.

Нестійка коаліція ПСРМ – АСУМ розпалась восени 2019 р., коли парламент 12 листопада 2019 р. виніс вотум недовіри уряду М. Санду, а силами ПСРМ та ДПМ було обрано новий уряд на чолі з Й. Кіку. Коаліція ПСРМ та ДПМ була формалізована підписанням 16 березня 2020 р. коаліційної угоди.

Аналіз результатів парламентських виборів в Республіці Молдова 2019 р. показав, що формування уряду, яке вимагало об'єднання декількох політичних сил, проходило в обстановці політичних криз і конфліктів. Створення коаліції на основі політичних сил з діаметрально протилежними доктринами і геополітичними уподобаннями водночас постало як інструментом демократичної консолідації суспільства Молдови, так і чинником невизначеності у формуванні її зовнішньої політики.

Створення коаліції на основі партій з різними ідеологічними платформами на деякий час зламало тенденцію жорсткого політичного протистояння, сприяло консолідації правого та лівого електорального поля, заклало основи демократичної трансформації владних інституцій Республіки Молдова.

Використані джерела та література

1. Даль Р. О демократии. М.: Аспект Пресс, 2000. 208 с.
2. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / под ред. проф. Бажанова В.А. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 320 с.
3. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты Политология: Лексикон / под ред. А.И. Соловьева. М.: «Российская политическая энциклопедия». 2007. С.123-134.
4. Фурман Д. Е. Общее и особенное в политическом развитии постсоветских государств Пути российского посткоммунизма: Очерки / под ред. М. Липман и А. Рябова. М.: Изд-во Р. Элинина, 2007. 307 с.
5. ЦИК Молдовы объявил окончательные результаты парламентских выборов. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/others/cik-moldovy-obyavil-okonchatelnye-rezultaty-parlamentskih-vyborov-1227092.html>

Багатовекторна парадигма розвитку Республіки Білорусь

У 2020 р. розвиток міжнародних відносин характеризувався особливою турбулентністю. На тлі глобальної епідемії COVID-19 з її неминуче кризовим впливом на світову економіку загострилась низка протиріч економічного, соціального, політичного та безпекового характеру.

Розуміння ситуації в Республіці Білорусь, де після президентських виборів 2020 р. загострилась як внутріполітична ситуація, так і відносини із зарубіжними партнерами, включаючи й Україну, є вкрай актуальним для розуміння розвитку сусідньої держави, її поведінки у внутрішніх справах та у зовнішній політиці, а також взаємодії з партнерами, до яких належить і Україна.

Розпад СРСР та виникнення на його теренах нових країн, крім старту розбудови національних держав, поставили перед їх керівництвом велику кількість питань. В числі проблем, які вимагали розв'язання, насамперед були: вибір оптимальної економічної моделі, формування правової системи, визначення власного місця у системі міжнародних відносин та чимало інших. Для більшості пострадянських країн необхідним також було подолання кризи, що виникла внаслідок втрати різнопланових горизонтальних та вертикальних зв'язків, які формувались до того впродовж десятиліть. Не стала винятком і Республіка Білорусь.

Так, за даними Комісії ООН з торгівлі та розвитку, білоруський ВВП в перші роки існування країни доволі істотно знизився: якщо в 1992 р. він дорівнював 18 354 млн. дол. США, то в 1995 р. він склав 14 324 млн. дол. США або 78% від рівня 1992 р. Тобто за три роки економіка країни впала майже на чверть. Якщо додати динаміку річного індексу інфляції: 1190% в 1993 р., 2221% в 1994 р. та 709% в 1995 р., стає зрозуміло, що Білорусія стикнулась із справжньою економічною катастрофою, яку необхідно було максимально швидко вирішувати.

Для подолання даної кризи, а також маючи на меті вийти на сталий економічний розвиток, білоруський уряд прийняв Програму нагальних заходів по виведенню економіки з кризи. Основними її завданнями ставились досягнення фінансової стабілізації та зміцнення національної валюти.

Відповідно до неї було реалізовано заходи жорсткої фінансової та грошово-кредитної політики, скорочено бюджетний дефіцит та обмежено пільгове кредитування.

В такій ситуації велике значення для Республіки Білорусь відіграла підтримка з боку країн-партнерів по Співдружності незалежних держав, основним із яких стала Російська Федерація. З Росією Білорусь пов'язана цілим рядом інтеграційних проєктів, серед яких Митний союз, Організація договору з колективної безпеки, Євразійський економічний простір, а також Союзна Держава Республіки Білорусь та Російської Федерації. Так, наприкінці 90-х рр. XX ст. на частку РФ припадало близько 60% білоруського зовнішньоторговельного обороту. Це забезпечувало стабільний доступ білоруських товарів на ринки Росії, з одночасним доступом до відносно дешевих російських енергоносіїв та капіталу.

У міжнародних відносинах Республіка Білорусь робила декілька спроб диверсифікувати свої зарубіжні контакти та перейти до практики багатовекторної політики. Проте зробити це з високим рівнем ефективності, на нашу думку, не вдалося.

У низці випадків країна може розвивати партнерські відносини не тільки з найближчими сусідами, але і претендувати на роль транзитного вузла на перетині товарних та фінансових потоків, а також на місію регіонального центру стабільності та безпеки. Реалізація подібної зовнішньої та зовнішньоекономічної політики вимагає побудови її на засадах багатовекторності, яка передбачає розвиток збалансованих конструктивних відносин з партнерами з різних регіонів світу. При розбудові зовнішніх відносин на таких засадах Білорусь в особі її повноважних представників керується принципами прагматизму, послідовності, взаємної поваги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи та відмови від будь-яких форм тиску чи примусу.

Дослідження внутрішньої та зовнішньої політики Республіки Білорусь впродовж 1991-2005 рр. дозволяє зробити висновок, про те, що усвідомлюючи своє геополітичне та гео економічне положення між декількома сучасними центрами сили, Мінськ намагався вибудувати взаємовідносини з іншими державами на засадах багатовекторності.

Водночас, як показує практика глобалізованого світу XXI ст., для успішної реалізації багатовекторної моделі розвитку країна повинна володіти значним економічним потенціалом і мати в наявності дружні відносини з

усіма центрами сили, на співпрацю з якими здійснюється орієнтація. Крім того, вона повинна користуватись авторитетом в своїх стратегічних партнерів і сприйматись ними як цікавий та необхідний партнер. В іншому разі існує значний ризик, що держави, які служитимуть своєрідним орієнтиром у такій моделі, сприйматимуть слабшого партнера винятково як об'єкт реалізації власної політики, власних інтересів та економічних устремлінь, нехтуючи при цьому потребами, інтересами та прагненнями населення такої країни.

Крім того, постійне балансування між декількома країнами або їх об'єднаннями рано чи пізно неминуче поставить країну перед необхідністю обирати сторону, партнерство з якою носитиме справді стратегічний характер. Причому мотиви, які спонукатимуть зробити такий вибір можуть мати як внутрішні, так і зовнішні походження. В останньому випадку цілком можливою є ситуація, коли таке рішення доведеться приймати не в силу об'єктивної потреби, а під тиском обставин, причому вибір здійснюватиметься між варіантами, які умовно можна назвати «поганий» і «дуже поганий», за відсутності «позитивного». Тому в сучасних умовах використання стратегії багатовекторного розвитку повинно здійснюватись на основі ретельно продуманої та належним чином обґрунтованої програми дій, яка гарантувала б врахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

Саме так сталося з Республікою Білорусь, яка прагнучи до багатовекторності, виявилась підштовхнутою однією з сторін (маємо на увазі Європейський Союз) в сторону більш тісної співпраці саме з іншим партнером (в даному випадку, з Російською Федерацією). В цілому, Білорусь змогла отримати для себе ряд пільг та преференцій від Росії, але опинилась в ситуації, коли подальше поглиблення участі в проекті Союзної держави загрожувало перетворити Республіку Білорусь з незалежної держави на своєрідний федеральний округ РФ з широкими повноваженнями.

Як показали подальші події, повернення до реальної багатовекторності в 2015–2020 рр. поставило Білорусію в ситуацію, коли вона зазнала нових політичних та економічних проблем як з ЄС, так і з РФ. Щодо періоду 1991–2005 рр., то за той час, використовуючи елементи багатовекторної парадигми розвитку, Республіка Білорусь спромоглась стабілізувати соціально-економічне становище та створити передумови для подальшого розвитку як незалежної європейської держави.

Використані джерела та література

1. Gross domestic product: Total and per capita, growth rates, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
2. Consumer price indices, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
3. Основные направления социально-экономического развития Республики Беларусь на 1996–2000 годы. Минск: «Мисанта», 1998. 64 с.
4. Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-druzhbe-dobrososedstve-i-sotrudnichestve-mezhdu-rossiyskoy-federaciyey-i-respublikoy-belarus>
5. Договор об образовании сообщества России и Беларуси. URL: <https://soyuz.by/dogovor-ob-obrazovanii-soobshchestva-rossii-i-belarusi-utratil-silu-v-sootvetstvii-so-statey-70-chast-1-dogovora-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>

Горенко Олег Миколайович,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994) і принцип єдності зовнішньої та внутрішньої політики

27 червня 2014 р. Україна та Європейський Союз підписали Угоду про асоціацію. Хоча позиції запеклих політичних опонентів демонструють тенденцію до зближення в оцінках реальних соціально-економічних здобутків, однак гострота полеміки не вщухає. На нашу думку, майже релігійна екзальтація полемістів багато в чому пояснюється не лише різними економічними інтересами та політичними традиціями, а й вибіркоким підходом до історичної пам'яті. Хоча, здавалося б, період новітньої незалежності України залишається загальнодоступним у файлах так званої «робочої пам'яті» урядовців, політичних комерсантів, партійних діячів, активістів і експертів із найрізноманітніших питань.

Однак, вже давно час збагнути, що в питанні реалізації європейського цивілізаційного вибору українського народу всі вищезазначені категорії «історичних акторів» мають свою частку історичної відповідальності. Дивує тільки одне – як після такої маси колективних інтелектуальних зусиль можна послідовно ігнорувати надважливі сегменти власного історичного досвіду та досвіду опонентів (який вивчати потрібно не менш уважно й об'єктивно) й, нарешті, цілі пласти екзистенційного досвіду українського народу,

національні інтереси якого прагнуть чесно захищати як євроінтегратори, так і євродезінтегратори.

Тривала боротьба з концептом критичного й соціалістичного реалізму (не лише в царині літературознавства, а й в усіх інших галузях пострадянської гуманітаристики) дала феноменальний результат. Євроромантизм і романтичний євроскептицизм успішно перемогли єврореалізм, наслідки чого не змусили себе довго чекати.

Неможливо ігнорувати той факт, що важливість європейського напрямку міжнародної співпраці визнавали й цінували всі українські президенти й усі українські уряди. Так само помітним є й те, що кожний новий уряд наполягає на унікальності свого внеску у всебічний поступ держави, а коли справи починають рухатись не зовсім так, як би того хотілося, швидко вишукуються винні з команди попередників.

Для кращого розуміння специфіки українського політичного й експертного дискурсу щодо євроінтеграційних здобутків і перспектив України можна продемонструвати декілька прикладів зразкової політичної нарації в просторі надзвичайно насиченого євроінтеграційного дискурсу. Адже вони достатньо добре передають стиль мислення української еліти за мінливих конкретно-історичних обставин новітньої доби.

Одразу після завершення «помаранчевої епохи», у вступному слові до виданої в 2010 р. змістовної збірки міжнародних договорів та інших документів, пов'язаних із проблематикою співпраці між Україною та Європейським Союзом, віце-прем'єр-міністр України в уряді М.Азарова С.Тігіпко прагматично відзначав, що «на країни Євросоюзу нині припадає майже третина нашої зовнішньої торгівлі, і в подальшому ця частка буде зростати. Поглиблюється співробітництво в культурній та освітній сферах, тисячі українців отримують освіту та здобувають корисний досвід у Європі. Абсолютно новий етап у наших відносинах відкриває початок роботи над створенням зони вільної торгівлі між Україною та ЄС... Вважаю це дуже серйозним кроком назустріч одне одному». Цілком слушно акцентується увага на потребі «розуміння філософії взаємин між Україною та Євросоюзом» і необхідності підготовки «суспільства та експертів до розуміння майбутніх позитивних змін у політиці ЄС щодо України». Висловлено переконаність у тому, що дане зібрання документів «допоможе популяризації ідеї євроінтеграції у суспільстві, ставши настільною книгою та надійним помічником для всіх, кому не байдужі перспективи розвитку

України». Можна сміливо констатувати, що саме «популяризація» таки вдалася.

Варто наголосити на простій істині, що узагальнення, осмислення й врахування у практичному житті історичного досвіду є обов'язковою передумовою якісного управлінського процесу на рівні будь-якого міждержавного об'єднання, на рівні окремої держави й, зрештою, на рівні нормальної особистості, котра вибудовує певну життєву стратегію. Це є природною реакцією на зміни історичної ситуації, зовнішнього середовища, мисленнєвою передумовою адаптації до динамічної реальності колективного й індивідуального життя. І це, звісно, передбачає наявність відповідного рівня системного мислення, здатного забезпечити не лише якісний моніторинг змін, а й максимально можливу глибину проникнення в майбутнє, прогнозування розвитку виявлених тенденцій з метою уникнення небезпек і ефективного використання нових можливостей.

Максимізація загальносупільної користі від колективної активності давно мала б стати абсолютно зрозумілою для всіх історичною метою доби державної незалежності. Адже процес «цивілізаційного дозрівання» України явно затягнувся й, нажаль, далеко не всі зможуть встигнути насолодитися безсумнівними перевагами прекрасного нового світу.

У дослідженні акцентовано увагу на складності процесів рецесії європейських правових стандартів і особливій ролі широкомасштабних угод між Україною та ЄС. Відзначається унікальний характер Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і наголошується потреба більш глибокого врахування актуальної специфіки суто української соціально-економічної ситуації. Доведено, що Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами, їх країнами-членами (УПС) стала надзвичайно важливою й історично сміливою спробою системної формалізації прос'європейського вибору України на засадах раціонального врахування наявного балансу геополітичних реалій, потреб розвитку українського бізнесу та перспектив забезпечення життєвих інтересів мільйонів українських громадян.

Використані джерела та література

1. Зеркаль О. Шість років Асоціації: чи готова Україна до подальшої інтеграції з ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/06/26/7111553/>
2. Україна – Європейський Союз: зібрання міжнародних договорів та інших

документів (1991–2009) / За заг. ред. С. О. Камишева (кер. групи) [та ін.]. Київ : Юстініан, 2010. 608 с.

3. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 черв. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

4. Гизо Ф. История цивилизации в Европе / пер. с франц. Изд. 3-е без перемен. Санкт-Петербург, 1905. URL: http://az.lib.ru/g/gizo_f/text_1828_histoire_de_la_civilisation_en_europe.shtml

Соловійова Алеся Борисівна,
аспірантка

Інституту історії України НАН України

Відносини України з країнами Бенілюксу (1991–2005 рр.)

В умовах євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України все більшої актуальності набувають дослідження євроінтеграційних перспектив нашої держави. Політичний діалог України та Європейського Союзу, зокрема з країнами Бенілюксу, залежить від низки як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Найпершим етапом у формуванні діалогу між нашою державою та країнами Бенілюксу на міждержавному та на рівні відносин з ЄС стало визнання державного суверенітету України. Визнання – це право держави. За допомогою акту визнання держава погоджується з відповідними змінами в міжнародному правопорядку і/або міжнародної правосуб'єктності. Визнання на практиці означає, що іноземна країна визнає іншу нову державу як юридичну особу, тобто з усіма її правами й обов'язками, що впливають із міжнародного права. 31 грудня 1991 р. Бельгія, Велике Герцогство Люксембург і Королівство Нідерланди визнали Україну як незалежну суверенну державу.

Навіть за дотримання європейського вектору як пріоритетного, розвиток відносин Україна – країни Бенілюкс так і не посів центрального місця в зовнішній політиці України. Така розстановка пріоритетів була спричинена низкою факторів.

Протягом останніх 25-ти років Україна слідувала двом зовнішньополітичним траєкторіям. Під час президенства Л.Кравчука (1991–1994) зовнішня політика була прозахідною, а майбутнє України розглядалося з точки зору членства в ЄС та НАТО. У цей період панувало прагнення

інтегруватись у західні структури безпеки, щоб забезпечити суверенітет і незалежність України. Дві виборчі кампанії Л. Кучми, навпаки, демонстрували проросійську риторику та появу багатовекторного бачення зовнішньої політики. Концепція «багатовекторності» вперше була запропонована главою АПУ Д. Табачником. Ця геополітична стратегія фактично визначала зовнішню політику України аж до середини 2000-х рр. Її суть полягала в маневруванні між ЄС, РФ і США та враховувала ментальність різних українських регіонів, проте дозволяла українській державі втілювати політику, виходячи виключно з прагматичних економічних інтересів.

У цьому зв'язку С. Шкабко зазначив, що європейський та євроатлантичний напрями в зовнішньополітичній діяльності Л. Кучми втілювалися досить хаотично й непослідовно. При задекларованих цілях щодо членства в ЄС і НАТО співробітництво з РФ та державами СНД посідало чільне місце. Ці дії характеризувалися проведенням політики «багатовекторності», яка передбачала одночасну співпрацю на західному та східному векторах для отримання якнайбільших зисків від партнерів. Проте такий підхід не сприяв реалізації задекларованих цілей, наслідком чого стало призупинення руху до ЄС і НАТО в 2003–2004 рр.

Дану тенденцію можна прослідкувати й у відносинах України з країнами Бенілюксу. Не дивлячись на напрацьовану в цей період договірно-правову базу міждержавних відносин, варто відзначити, що більшість програм дій так і не втілювались на практиці, внаслідок чого підписані угоди мали декларативний характер.

Отже, внаслідок зміни пріоритетів у зовнішній політиці, співробітництво між Україною та країнами Бенілюксу не набуло сталого розвитку. Навіть за дотримання європейського вектору як пріоритетного, поглиблення відносин Україна – держави Бенілюкс не посіло центрального місця у зовнішній політиці нашої країни

Використані джерела та література

1. Куровська О. Проблеми інституту визнання держав у сучасному міжнародному праві. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є.Казанського*: матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 90-92. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5756/Kurovska_problemy_institutuvyznannya.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. Політичні відносини між Україною та Нідерландами. URL: <https://netherlands.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-niderlandi/141-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-niderlandami>

3. Хандогій В. Зовнішня політика України: результати, проблеми, перспективи. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1998. Вип. 1. С.13-25. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdau_1998_1_4.pdf

4. Політичні відносини між Україною та Люксембургом. URL: <https://belgium.mfa.gov.ua/posolstvo/601-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-lyuksemburgom>

5. Сободар О. Українсько-люксембурзькі відносини у 90-х роках XX ст. *Емінак*. 2017. № 2. С.60-65.

Шовкун Інна Анатоліївна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Геоелекономічні аспекти розвитку промисловості України

Криза сучасної глобалізації, каталізатором якої стала пандемія Covid-19, виявила крихкість глобальних ланцюжків виробничих і торгівельних зв'язків та посилила ризики залежності від зовнішніх поставок. Це активізувало реалізацію країнами геоекономічних стратегій, націлених на підвищення рівня самозабезпечення продукцією власного виробництва, посилення статусу національної економіки та конкурентних переваг на світових ринках. Нинішня реальність актуалізує тривалу дискусію щодо меж глобалізації, спростовуючи тези прибічників ідеї про «кінець національної держави», виводячи геоекономічну політику на центральні позиції в новому світоустрої.

Потужна національна економіка, необхідним елементом якої є модерна індустрія, слугує фундаментом вагомості країни на світовій арені, надає необхідні важелі впливу для просування національних інтересів і обстоювання національної безпеки. Відповідно, в країнах світу посилюється державне стимулювання національної індустрії та опіка над її конкурентними перевагами що базуються на модернізації, першості в технологічних і продуктових інноваціях, розгалуженні ланцюжків виробництва, особливо на тлі падіння промисловості.

Питання посилення геоекономічного потенціалу на основі розвитку промисловості є важливими і для України, що рухається обраним шляхом євроінтеграції.

Концептуальні підходи до визначення геоekonomіки виходять з розуміння її як складової державної зовнішньої стратегії, що реалізується за допомогою економічних інструментів. Подеколи геоekonomіка трактується як особлива версія протистояння між країнами на міжнародній арені, що альтернативна воєнному. Вона ведеться на ниві економіки економічними засобами. «Вогневою» силою такого протистояння слугують капітальні інвестиції в розвиток національного виробництва за державного стимулювання, підтримка державою виробничих інновацій, а просування національного продукту на зовнішні ринки за сприяння держави визнається достойною заміною військовим базам на чужих територіях.

Розробка геоekonomічних стратегій походить із часів завершення епохи «холодної війни», що ознаменувалися трансформацією форм і засобів міжнародних відносин. Акценти на силове протистояння в зовнішній політиці країн поступилися економічній конкуренції, що посприяло істотному зниженню ризиків «гарячих» конфліктів у світі.

Геоekonomічна стратегія визначає загальні пріоритети та інструменти державного регулювання економіки для реалізації її зовнішньополітичної стратегії в довгостроковому періоді. У такому разі в геоekonomічній політиці конкретизовано принципи державного регулювання економіки стосовно реалізації стратегічних пріоритетів і виконання відповідних завдань у поточному періоді за низкою взаємопов'язаних напрямків, до яких слід зарахувати зовнішньоеkonomічну політику щодо експорту й імпорту товарів і послуг, залучення іноземного капіталу та вивезення капіталу за кордон; науково-технологічну політику щодо активізації інноваційного процесу та технологічного поступу виробництва, а відтак якісного поліпшення складу експорту; структурну політику щодо зміни пропорцій між експортом і імпортом, галузями індустрії тощо.

Мета геоekonomічної політики полягає в посиленні національного господарства й накопиченні багатства країни шляхом утвердження її позицій на світових ринках, підтримки національного бізнесу та протидії іноземним комерційним інтересам.

Динаміка експорту української промислової продукції віддзеркалює загальні тенденції падіння національного виробництва, втрату ним позицій на внутрішньому та зовнішніх ринках. Дійсно, продовжується зменшення внеску обробних виробництв у формування українського ВВП, скорочуються індекси промислової продукції, а внутрішній ринок переважно наповнюється

імпортом, оскільки недостатньо диверсифікований національний промисловий сектор неспроможний замінити імпортну продукцію.

Структурні характеристики імпорту та експорту виявляють асиметричність торгово-економічних відносин України із зовнішнім світом. Технологічно складні види продукції переважають у сукупному товарному імпорті: частка машин, обладнання, електротехнічного устаткування, транспортних засобів досягла 34% (2019), продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості, полімерних матеріалів і виробів – 18%. Така продукція є більш конкурентоспроможною, ніж товари українського експорту, в складі якого домінує сировинно-мінеральна продукція та метали.

Переорієнтація ланцюжків постачання та промислової кооперації була акцентована на вимушеному скороченні стосунків з країнами СНД, передусім з РФ, налагодженні альтернативних зв'язків. Відбулася диверсифікація географії торгівельних відносин. Ключовим напрямом розбудови торгових і коопераційних зв'язків для української економіки став європейський вектор.

Частка торгових потоків між Україною та ЄС суттєво збільшилась передусім по основних товарних групах (мінеральних продуктів, металів, машин і обладнання, засобів транспорту). Водночас геоекономічна впливовість України, з огляду на оцінки її позиціонування в глобальних потоках ресурсів промислових товарів, погіршилась. Свідчення цього – загальне скорочення промислового експорту та особливо його високотехнологічного сегменту (продукції машинобудівного та хімічного комплексів), поглиблення асиметрії зовнішніх торгівельних відносин, особливо на тлі несприятливої цінової кон'юнктури і встановлення жорсткіших правил імпорту на ключових для України ринках збуту.

У результаті дослідження було удосконалено уявлення про зміст і складові геоекономічної політики:

- у сьогоdnішньому світі посилення національного господарства й накопичення багатства країни відбувається на основі утвердження її позицій на світових ринках шляхом підтримки національного бізнесу й протидії іноземним комерційним інтересам з використанням інструментів державної зовнішньоекономічної політики, науково-технічної та структурної політики;

- виявлено тенденції до диверсифікації напрямів і домінування європейського вектору у торговельній політиці, посилення асиметрії у структурі товарних потоків, надмірної імпотрозалежності національного

господарства особливо щодо товарів інвестиційного призначення для валового нагромадження основного капіталу, а відповідно, й технологічної залежності;

– аналітично обґрунтовано тезу про послаблення геоекономічної впливовості України, з огляду на оцінки її позиціонування у глобальних потоках промислових товарів (загального скорочення промислового експорту та його високотехнологічної частини тощо).

Використані джерела та література

1. Seric A. Could coronavirus lead to a less global world? *The World Economic Forum*. 2020. 11 May. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/>
2. Pazzanese Ch. If it's not over on the disease ... it's not over on the balance sheet. *The Harvard Gazette*. 2020. May 20. URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2020/05/>
3. Sparke M. From geopolitics to geoeconomics: Transnational state effects in the borderlands. *Geopolitics*, 1998. Vol.3. Issue 2. P.62-98. DOI: 10.1080/14650049808407619
4. Vihma A. Geoeconomic analysis and the limits of critical geopolitics: A New Engagement with Edward Luttwak, *Geopolitics*, 2018. Vol.23. Issue 1. P.1-21. DOI: 10.1080/14650045.2017.1302928
5. Scholvin S., Wigell M. Power politics by economic means: geoeconomics as an analytical approach and foreign policy practice. *Comparative Strategy*. 2018. Vol. 37, Issue 1. P.73-84. DOI: 10.1080/01495933.2018.1419729

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР ЯК АРЕНА ЗІТКНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

Рудяков Павло Миколайович

доктор філологічних наук, професор,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Деменко Олександр Федорович,

кандидат політичних наук, доцент,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Нова стратегія Європейського Союзу щодо країн Центральної Азії: безпековий вимір

Динамічні зміни у сучасному середовищі безпеки як на глобальному рівні, так і в масштабах окремих регіонів та міжрегіональних систем, ще більш гостро і предметно ставлять перед країнами Центральної Азії питання безпекової політики, здатної гарантувати стабільний державно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток, унеможливаючи дестабілізацію регіону або його частин.

Центральна Азія – складний регіон, у якому переплітаються геополітичні, геоекономічні та безпекові інтереси провідних країн світу. Від того, яким чином буде розвиватися ситуація у країнах ЦА, значною мірою залежатиме новий баланс сил у світовій політиці. Великого значення регіон Центральної Азії має і для Європейського Союзу, який задекларував намір вивести відносини з центрально-азійськими країнами на новий якісний рівень.

Проблематика формування і розвитку безпекового середовища у ЦА викликає значний інтерес наукової спільноти, їй присвячено цілий ряд аналітичних праць закордонних і вітчизняних авторів. Утім, комплексне уявлення про сучасний стан та майбутнє цього важливого регіону повною мірою так і не сформовано. Враховуючи загострення суперечностей між провідними центрами сили за вплив на регіон, особливого значення набувають дослідження розвитку безпекової ситуації у ЦА. Цьому присвячено аналіз особливостей політики Європейського Союзу в Центральній Азії з огляду на прийняття нової Стратегії ЄС щодо ЦА.

Специфіку регіону зумовлює загальна ситуація, в якій перебуває нині

Центральна Азія. Її модель влучно охарактеризував Е. Тоффлер у книзі «Нова парадигма влади». За його словами, з кінця Другої світової війни дві супердержави підтримували Землю, мов два колоси. У кожній з них були свої союзники, сателіти та групи підтримки. Одна влада врівноважувала іншу – ракета за ракету, танк за танк, шпигун за шпигуна. Сьогодні, звісна річ, ця рівновага порушилася.

У новій стратегії Центральна Азія названа ключовим регіоном у взаємодії Сходу і Заходу, а загальна мета Євросоюзу пов'язується із концепцією сталого розвитку. ЄС визначається «ключовим партнером» країн регіону у вирішенні проблем навколишнього середовища, верховенства права, внутрішніх реформ, кваліфікованого управління, контролю над кордонами. ЄС визнає необхідність підтримувати молодь, а також розвивати регіональну співпрацю. Сфери взаємодії такі ж, що були визначені і в попередній стратегії: транспорт, енергетика, цифрові мережі, які посилюють взаємозв'язок між країнами, а також співробітництво між громадянськими суспільствами країн.

Інтерес з боку Європейського Союзу до регіону Центральної Азії носить не ситуативний, а системний характер. Такий підхід пояснюється як специфікою самого регіону, так і тією зовнішньою політикою та політикою безпеки, яку намагається проводити Брюссель, зокрема, й на віддалених підступах до своїх кордонів.

Загальний контекст зовнішньої політики та політики безпеки ЄС щодо ЦА на сучасному етапі визначається двома головними моментами. По-перше, розширенням і активізацією присутності у цьому й у сусідніх регіонах, які мають відношення до китайського мегапроекту «Нового шовкового шляху». По-друге, посиленням ролі ЄС у глобальній політиці.

Позитивний тренд щодо інтенсифікації внутрішньої взаємодії та посилення міждержавних зв'язків між країнами ЦА спостерігається протягом останніх років і втілюється через зростання показників внутрішньо-регіональної торгівлі та проведення неформальних самітів лідерів країн ЦА.

Утім, проблемою залишається низька суб'єктність регіону у цілому. У країн ЦА не має спільної позиції ні щодо російських інтеграційних проектів, ні щодо китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Кожна країна намагається реалізовувати власну політику, що не завжди дає позитивний результат. Країнам регіону поодиночки важко працювати в режимі рівноправного партнерства як з Китаєм, так і з Росією.

Чого ж прагне досягти ЄС у результаті реалізації нової стратегії? Мова йде про два ключових пріоритети. По-перше, про посилення потенціалу країн Центральної Азії для подолання внутрішніх і зовнішніх загроз, а також про проведення реформ. Має встановитися тісніша співпраця в галузі захисту прав людини та верховенства права, що сприятиме співробітництву з питань безпеки, включаючи боротьбу з радикалізмом і тероризмом. При цьому мова йде і про нові сфери, такі як гібридні загрози і кібербезпека. ЄС готовий ділитися знаннями та інформацією як з питань кібербезпеки, так і щодо ідентифікації гібридних загроз. Брюссель також планує просувати принципи гендерної рівності і посилення ролі жінок, сподіваючись, що це принесе додаткові позитивні зрушення, наприклад, у протидії радикалізації.

По-друге, ЄС прагне активізувати підтримку економічної модернізації, пропонуючи заходи з розвитку конкурентоспроможності бізнес-середовища, створення нових робочих місць у регіоні, поліпшення інвестиційного клімату. Як і раніше, ЄС залишається незмінним прихильником вступу усіх країн Центральної Азії до СОТ.

На сьогоднішній день ЄС став важливим фактором міжнародної безпеки та соціально-економічного розвитку в регіоні ЦА. Головна причина, по якій країни Центральної Азії виявляють прагнення до більш тісного партнерства з ЄС, – це їх природний інтерес до диверсифікації своїх альтернатив і можливостей. Перебуваючи на перетині інтересів таких країн як Китай і Росія, центрально-азійські країни бачать в ЄС своєрідний баланс у поточних регіональних справах, розглядають співпрацю з ЄС як один з інструментів, що сприяє сталому розвитку ЦА та допомагає країнам регіону проводити багатовекторну політику.

Використані джерела та література

1. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила. Х.: Акта, 2003. 688 с.
2. Халанчук В. Зовнішньополітичний порядок денний у регіоні Центральної Азії та стратегії для України; Дипломатична академія України ім. Г. Удовенка при МЗС України. Центр міжнародних досліджень. Аналітична записка. Вересень 2018. URL: http://da.mfa.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Veresen_2018_V.Halanchuk.pdf
3. Чарковска Е. Динамика центральноазиатской стратегии России и Китая // *Международная жизнь*. 2014. №10. С.120-133.
4. Макаренко Т. Центральна Азія: де зіткнулися сила, політика і економіка // НАТО ревью. URL: https://www.nato.int/docu/review/2009/Asia/central_asian_geopolitics

5. The EU's new Central Asia strategy. European Parliamentary Research Service. January 2019. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI\(2019\)633162_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI(2019)633162_EN.pdf)

Мартинов Андрій Юрійович,
доктор історичних наук, професор,
Інституту історії України НАН України

Центральна Азія в умовах глобальної кризи

Центральної Азії на сучасному етапі залишається центром глобальних геополітичних протиріч. Росія та Китай намагаються зберегти геополітичний контроль у регіоні за допомогою Шанхайської організації співробітництва. США прагнуть зіграти на протиріччях між Росією і Китаєм та посилити власні позиції в регіоні. Загалом Центральна Азія залишається зоною нестабільності та дестабілізації.

Поворотний момент історії країн Центральної Азії пов'язаний із розпадом СРСР і набуттям незалежності колишніх радянських республік. Відтоді у складних умовах впродовж трьох десятиліть триває процес самовизначення країн регіону, коли світове співтовариство намагається віднайти нові важелі впливу на окремі країни і на Центральну Азію загалом.

Метою дослідження є з'ясування особливостей адаптації країн Центральної Азії до кризових умов розвитку процесу глобалізації.

У науковій літературі різняться погляди на визначення геополітичних меж регіону Центральної Азії. Наукова школа євразійців обмежує регіон територією колишніх радянських республік Середньої Азії (Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан). Натомість американський проект під умовною назвою «Великий Близький Схід» поширює регіон Центральної Азії на суміжні країни (Афганістан, Іран, китайський Сінцзян). Класик американської політичної думки З. Бжезінський схилявся до чіткішого обмеження меж Центральної Азії у складі нових незалежних держав колишньої Середньої Азії. З. Бжезінський визначив Центральну Азію як «Євразійські Балкани» та констатував значення цього регіону для балансу сил в Євразії аналогічно до ролі, яку Балкани відіграють для балансу сил в Європі.

Безумовне геополітичне значення регіону Центральної Азії доповнюється складними політичними процесами в центрально-азійських

країнах. Відбувається зміна поколінь глав держав регіону. 3 вересня 2016 р. помер перший президент Узбекистану І. Каримов. Його наступником 4 грудня 2016 р. став Ш. Мірзієєв. У Казахстані 19 березня 2019 р. у відставку пішов Н. Назарбаєв. Його наступником 9 червня 2019 р. став К. Токаєв.

Складні процеси консолідації політичних еліт країн регіону навколо нових лідерів доповнилися загостренням геополітичної конкуренції в Центральній Азії між Китаєм, Росією та США. Варто також мати на увазі, що зазначені процеси відбуваються в умовах пандемії коронавірусу та військово-політичної нестабільності в Афганістані, звідки на регіон поширюються військово-політичні впливи радикального ісламу. Згадані тенденції доповнюються внутрішніми регіональними протиріччями: конкуренцію за регіональне лідерство, демографічними, екологічними, політичними й територіальними протиріччями.

Своєрідна точка біфуркації для соціально-економічного та політичного розвитку України настала в 2004 р., коли з одного боку на її кордонах після історичного розширення вийшов Європейський Союз, а з іншого, після запеклих політичних дебатів все таки були ратифіковані угоди про створення Єдиного економічного простору. Слід також зазначити, що цілком слушна ідея щодо створення на першому етапі зони вільної торгівлі зіштовхується з об'єктивними національними інтересами країн учасниць. Символом цього стали проблеми щодо погоджених позицій на переговорах про вступ до Світової організації торгівлі. Крім того, існував ризик перетворення ЄЄП на погану копію СНД, з його неефективними керівними структурами, які дублювали функції та не забезпечували виконання прийнятих рішень.

Європейські аналітики звертають увагу на коливання в тенденціях економічного розвитку країн, які намагаються повторити зі своєю специфікою досвід європейської інтеграції. На думку багатьох економічне відродження Росії, головним чином, пов'язане з сприятливою кон'юнктурою на світових ринках енергетичних ресурсів. У свій час Є. Гайдар пропонував Росії навчитись «стабільно розвиватись в умовах змін постіндустріального світу, не втручаючись у війни та уникаючи внутрішніх заворушень». Батько «Програми 500 днів» Г. Явлінський також ставить питання щодо перспектив виживання Росії в її нинішніх територіальних межах в умовах розгортання процесу глобалізації.

Росія та Китай намагаються консолідувати свій вплив на регіон

Центральної Азії у форматі «Шанхайської організації співробітництва». За часів адміністрації президента США Д. Трампа (2017–2020) суттєво загострилися американсько-китайські відносини. Водночас, загострення російсько-американського протистояння після анексії Криму у 2014 р. перетворило асиметричні російсько-китайські відносини в центрально-азійському вимірі фактично на кондомініум у спробі протидії американському впливу на ці «євразійські Балкани».

Отже, мова йде про кризу в кризі, тобто про точку повороту в перехідних процесах, які визначатимуть місце пострадянського простору в глобальному просторі, про формування нової ієрархії економічно розвинутого центру, напівпериферії та периферії. Внаслідок цього на наших очах змінюється конфігурація всієї світової системи. Вплив цієї тенденції є визначальною для внутрішніх регіональних і зовнішньополітичних процесів у Центральній Азії.

Використані джерела та література

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів - Івано-Франківськ: «Лінея-НВ», 2000. 236 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? М., 2001. 304 с.
3. Сорос Дж. Про глобалізацію. К., 2002. 173 с.
4. Удовик С. Глобализация. Семиотические подходы. М., К., 2002. 480 с.
5. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории. *Общественные науки и современность*. 1994. №2. С.99-106.

Ляшенко Тетяна Михайлівна,

доктор політичних наук,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І.Ф. Кураса НАН України

Регіональні організації та структури в Центральній Азії: співробітництво чи суперництво?

На сьогоднішній день Центральноазійський регіон швидко перетворюється на популярну тему для багатьох центрів прийняття рішень і в Європі, і в Азії, і в Сполучених Штатах Америки. Стратегію, спрямовану на просування своїх інтересів у Центральній Азії, активно розробляє і використовує Росія (ЄАЕС), Індія (Connect Central Asia), Китай (Новий

Шовковий шлях), США (C5 + 1 Regional dialogue), Євросоюз. Крім того, високу зацікавленість у розширенні своєї присутності в регіоні виявляють Іран, Південна Корея і Туреччина.

Є стереотип, що країни Центральної Азії – це виключно сателіти Росії, що пострадянські суспільства в цих державах орієнтовані на «Русский мир», що вони перебувають повністю в річищі російської зовнішньої політики тощо.

Насправді, суспільства цих країн і самі держави є національно орієнтованими, тобто пріоритетом розвитку однозначно визнається національний фактор – відновлення і поширення національної свідомості, забезпечення національного контролю у сфері економіки, врешті-решт, пошук власного національного історичного шляху. Такий державний націоналізм є і однією з визначальних рис зовнішньої політики вказаних держав, який полягає в недопущенні іноземного контролю – ані політичного, ані економічного, ані релігійного, ані культурного.

Власне, на цьому базисі та фундаменті і вибудовується міжнародна діяльність кожної країни Центральної Азії. Чи не найбільш наочно зазначений підхід можна спостерігати на прикладі структур багатостороннього співробітництва. І чи не найяскравішим прикладом тут є Шанхайська організація співробітництва. Модель відносин в ШОС комплексно відображає особливості і сутність як внутрішню, так і зовнішньополітичного розвитку країн регіону Центральної Азії.

Проте, у ШОС відсутня атмосфера декларованої гармонії та довіри між ключовими гравцями організації. Кожна з країн має власні інтереси, які часто-густо не збігаються з інтересами інших учасників. За великим геополітичним рахунком, організація є майданчиком, де Росія та Китай змагаються за Центральну Азію. Причому за спільно погодженими правилами.

Недовіра Росії щодо Китаю полягає у надмірно швидких темпах розвитку останнього. Вона посилюється у світлі поступового зміцнення присутності китайських нафтогазових компаній в державах Центральної Азії. Зростає також і товарообіг країн регіону з китайською стороною (фактично вдвічі шороку), нарощуються й обсяги китайських інвестицій.

Водночас, на думку російських експертів, у разі активізації спільно з Китаєм процесів багатосторонньої економічної співпраці в державах-членах ШОС існує висока вірогідність того, що Росія може опинитись у програвшій, безумовно програючи Пекіну вже в недалекій перспективі.

Москва розглядає Шанхайську організацію співробітництва як один з інструментів зміцнення власного впливу в регіоні і навіть нейтралізації в Центральнаоазійському регіоні небажаних для себе зовнішніх факторів. Росія, використовуючи ШОС спільно з Китаєм, здатна виступати в тандемі з останнім на міжнародній арені, зокрема в протидії регіональним ініціативам США.

Враховуючи зростаюче регіональне значення ШОС в Центральній, а також Південній Азії, існують підстави для перспективної зацікавленості України у підключенні до економічної діяльності організації, що сприяло б загальному посиленню позицій нашої держави не тільки в Центральнаоазійському регіоні, але й в прилеглих районах Південної Азії та Середнього Сходу.

Разом з тим, у практичному плані вбачається доцільним декларування Україною свого інтересу до налагодження співробітництва в реалізації окремих проектів у межах ШОС. Самий вияв такого інтересу вже ніс би позитив для нашої держави.

Однак, такі можливості України об'єктивно стримуються обмеженістю вільних інвестиційних ресурсів. Беззаперечним бар'єром для широкого залучення української сторони в програми ШОС є членство в організації недружньої Росії, але наявність практичного інтересу з боку країн ЦА виступає сприятливим фактором.

Центральнаоазійський регіон ще донедавна не сприймався як серйозний геополітичний гравець. Сьогодні ситуація суттєво змінюється, і є підстави вважати, що найближчим часом міжнародний інтерес до Центральної Азії буде тільки зростати. Вигідне геополітичне розташування країн регіону забезпечує їм важливу транзитну роль на євразійському просторі та відкриває широкі можливості й перспективи. На думку казахстанських дослідників, «регіон стає євразійським епіцентром міжнародної активності, справжнім хартлендом» .

Таким чином, відбувається нове позиціонування регіону Центральної Азії. У цьому зв'язку важливо зрозуміти, що представлятиме собою центральнаоазійський простір у найближче десятиліття: чи стане він суб'єктом загальносвітових процесів або залишиться під впливом провідних геополітичних гравців.

Для країн Центральної Азії залишається важливим не лише подальше балансування між РФ та КНР. Щоб не допустити домінування жодної з

останніх, центральноазійські країни охоче використовують свої відносини із США, державами Європи, а також іншими міжнародними суб'єктами, що мають достатній інвестиційний ресурс. Внаслідок цього в регіоні час від часу виникає активізація американського, європейського, турецького, іранського зовнішньополітичного вектору. В цілому, ШОС сьогодні має набагато більше проблем, ніж практичних відповідей на існуючі виклики і реальних програм. Цей висновок може бути загальним для міжнародної діяльності держав ЦА. Проте шукати потрібні відповіді набагато ефективніше в межах багатосторонніх переговорних механізмів, що загалом відповідає світовим практикам і тенденціям.

Використані джерела та література

1. Китай наступає: Росію витесняють із Центральної Азії. 20.09.2019. URL: <https://www.capital.ua/ru/publication/132685-kitay-nastupaet-rossiyu-vytesnyayut-iz-tsentralnoy-azii#ixzz60XpIEemCL>
2. 17,6% бюджету ШОС намерен фінансувати Казахстан. 13.02.2018. URL: <https://zonakz.net/2018/02/13/176-byudzheta-shos-nameren-finansirovat-kazakhstan/>
3. Москва виступила проти будівництва Транскаспійського газопроводу за пропозицією турботи про екологію. 17.07.2019. URL: https://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2019/07/17/feature-01
4. Шаймергенів Т.Т., Абішева М.А. Центральна Азія 2027: змінюваний стратегічний ландшафт. Вероятні сценарії на десять років вперед. Астана: Бібліотека Першого Президента РК – Елбасы, 2017. 122 с.

Фомін Сергій Сергійович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Співробітництво між Україною та Євросоюзом: проблеми та перспективи

Найважливішою складовою Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є положення про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ). На основі аналітичних матеріалів Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і Держстату України, досліджень таких українських авторів як С. Саливон, Ю. Панченко проаналізовано результати роботи згаданої ЗВТ, вказані основні проблеми, які виникли в ході її функціонування та можливі корективи, що могли б бути внесені в положення про вільну торгівлю в ході

консультацій з представниками офіційного Брюсселя. Були також розглянуті сучасні внутрішні проблеми Євросоюзу, серед яких слід виокремити кризові явища в економіці більшості держав-членів ЄС, труднощі, що виникли в зв'язку з масовою міграцією в Європу з країн «третього світу», зростання суперечностей між «старими» і «новими» членами ЄС, поширення ідей «євроскептицизму» (тобто, критичного ставлення до процесів євроінтеграції).

Метою дослідження був аналіз причини появи всіх вищезазначених проблемних питань і показ того, як вони впливають на зовнішню політику Євросоюзу, зокрема, на можливості його подальшого розширення. Вступ до ЄС є стратегічною ціллю для України та сусідніх Молдови і Грузії. Тож вивчення можливостей для реалізації такої мети має важливе значення.

Перешкоди, з якими стикається Євросоюз, є предметом вивчення багатьох дослідників. В цьому зв'язку проаналізовано роботи таких зарубіжних авторів, як Н. Брак, Н. Стартін, П. Бурас, З. Вег, К. Шульд, Л. Бершидський, К.-О. Ланг, С. Плученік, Т. Гроссе, Г. Аппенцеллер. Крім того, були вивчені зарубіжні інформаційні матеріали, які стосуються діяльності Євросоюзу.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС приділяє значну увагу торговельно-економічним відносинам обох сторін. Починаючи з 1 січня 2016 р. умови двосторонньої торгівлі регламентуються положеннями розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» цієї Угоди, тобто, передбачається створення зони вільної торгівлі. З 1 січня 2016 р. по 31 серпня 2017 р. діяв режим тимчасового застосування згаданих положень, а з 1 вересня 2017 р. Угода про асоціацію набула чинності в повному обсязі.

Здійснений аналіз дозволив зробити наступні висновки.

1) Результати функціонування ЗВТ між Україною та ЄС засвідчує, що українська сторона в цьому зовнішньоекономічному режимі має негативне торговельне сальдо, а українському експорту до ЄС притаманний низькотехнологічний характер, який складається переважно із сировини, напівфабрикатів й аграрної продукції. Приватні інвестиції, як національні, так й іноземні, спрямовані, головним чином, у сферу торгівлі, послуг, фінансовий сектор або у виробництво традиційних товарів середнього технологічного рівня, вони мало сприяють розвитку сучасних інноваційних і високотехнологічних секторів в економіці України.

2) Ефективним засобом для України провести свою модернізацію, скоротити постійно зростаючий економічний і технологічний відрив від

розвинених держав світу могло б стати застосування такої соціально-економічної моделі, яка передбачає активне державне регулювання ключових процесів у національній економіці, державну підтримку вітчизняних товаровиробників, політику обмеження некритичного імпорту, заходи валютного і фінансового контролю з метою запобігання відтоку капіталів за кордон, надання сприяння розвитку як державного, так і приватного сектору української економіки.

3) Зміцнення і розвиток державного виробничого сектору може бути запорукою того, що країна не втратить своєї економічної незалежності. В цьому зв'язку, до процесу приватизації слід підходити з більшою обережністю. Досвід неоліберальних реформ в 90-х рр. показав, що приватизація не є панацеєю розв'язання існуючих проблем, а здатна, навпаки, призвести до занепаду цілих галузей промисловості.

4) Питання перспектив членства Україні в Євросоюзі залежить не стільки від її успіхів чи невдач на шляху розвитку демократії та економіки, скільки від того, як будуть вирішуватися всередині ЄС ключові проблемні питання.

Внаслідок своїх внутрішніх проблем Євросоюз не здатен на сьогодні виступити активним гравцем на пострадянському просторі, забезпечити масштабну фінансово-економічну допомогу країнам колишнього СРСР – суб'єктам чинних угод про асоціацію з ЄС на кшталт наданої свого часу фінансової підтримки низці центральноєвропейських держав. Таким чином, асоціація і зона вільної торгівлі з Євросоюзом навряд чи здатні розв'язати головні економічні проблеми України, що здебільшого залежатиме від неї самої.

5) В стосунках з ЄС необхідно виходити, перш за все, з національних інтересів України, а якщо захист українських пріоритетів входить в протиріччя з Угодою про асоціацію, то в ході консультацій з офіційним Брюсселем слід наполягати на перегляді положень тієї чи іншої статті документа. Адже Угода про асоціацію розроблялася впродовж майже 10-ти років, і деякі її положення на даний час вже не відповідають сучасним проблемам і викликам, з якими зіштовхується економіка України. Разом з тим, і самі країни-члени ЄС періодично запроваджують протекціоністські заходи у сфері своїх національних економік, захищаючи власні інтереси, порушуючи тим самим умови Угоди.

6) У дослідженні Міністерства розвитку економіки, торгівлі та

сільського господарства України робиться цілком слушний висновок, що «обмеження доступу до традиційних експортних ринків спонукає до географічної диверсифікації експорту української продукції, готовності до змін кон'юнктури на міжнародних ринках та пошуку нових перспективних ринків збуту». Цей висновок підтверджує, що Україні, зберігаючи стратегічний курс на євроінтеграцію, потрібно одночасно проводити більш гнучку зовнішньоекономічну політику, розвиваючи торгівельні стосунки з різними країнами світу.

Використані джерела та література:

1. Торговельне співробітництво між Україною та ЄС у 2018 році. 17.07.2019. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=7b3ceebd-64a3-4f82-b485-2db69b1f60a9>
2. Саливон С. Внешняя торговля в 2013-2018 гг. Украина практически не смогла компенсировать потери на рынке РФ другими направлениями. URL: <https://novavlada.info/gosudarstvo/stati/ekonomika/vneshnyaya-torgovlya-v-2013-2018-gg-ukraina-prakticheski-ne-smogla>
3. Степан Кубів: За перше півріччя 2019 року частка українського експорту товарів до країн ЄС становить 42%. 28.08.2019. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a4271bc9-9d8f-4052-b4a8-197bf4559a2a&title=StepanKubiv-ZaPershePivrichchia2019-RokuChastkaUkrainskogoEksportuTovarivDoKrainsStanovit42->
4. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України. 20.11.2017. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=200fad70-119d-4769-b8b2-287e6a94f8d2&title=TendentsiiRozvitkuZovnishnoiTorgivliUkraini>
5. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності / Державна служба статистики. URL: www.ukrstat.gov.ua

Добровольська Ангеліна Борисівна,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Румунський чинник зовнішньої політики Республіки Молдова: проект «Унірія» – основні етапи та перспективи

Після розпаду СРСР історичні істини, які здавалися непорушними на протязі семи десятиліть, стали піддаватися критичній переоцінці в суспільній свідомості. Різні підходи в трактуванні подій минулого обумовлювали визначення ідентифікаційної приналежності народностей пострадянських республік і своєрідність подальших шляхів їхнього розвитку, впливаючи як

на цивілізаційний, так і на геополітичний вибір нових незалежних держав.

Неоднозначність трактування минулого новими незалежними державами та свого місця в ньому сьогодні – закономірний процес.

У Молдові здобуття незалежності супроводжувалося кардинальною ревізією як питань значущості радянського періоду для розвитку самоусвідомлення молдовського суспільства, так і проблем, що стосуються ролі слов'янського фактора в історії Дністровських земель і Бессарабії, ставилася під сумнів сама ідентифікаційна приналежність – молдовани або румуни. Розглядаючи вплив національного саморозвитку на становлення незалежності РМ, науковці приділяли значну увагу дослідженню ролі народностей регіону в етногенезі країни, у створенні молдовської державності, культури, мови.

На сьогодні можна говорити про існування в РМ двох дискурсів ідентичності: румунського, заснованого на спільності етногенезу, історії, культури та мови сучасних Румунії та Молдови, і молдовського, який виходить із спорідненості молдован і народностей слов'янських груп. Етнократична концепція румунізму, що не визнає ідентичність молдаван, вважаючи їх румунами і виступає за «об'єднання усіх румунів в єдину державу – Велика Румунія», отримала значну кількість прихильників у наукових колах як Румунії, так і Молдови. Водночас більшість дослідників визнає, що слов'янська складова призвела до появи в молдован етнокультурних відмінностей від інших груп східних романців, у тому числі й волохів, що, зокрема, проявилось в лінгвістичних ознаках. У питанні ідентифікаційної приналежності молдован мовний чинник став найбільш полемічним.

2 серпня 1940 р. на VII сесії Верховної Ради СРСР було прийнято Закон про створення союзної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. До складу МРСР були включені місто Кишинів, 6 з 9 повітів Бессарабії (Бельцький, Бендерський, Кагульський, Кишинівський, Оргеєвський, Сорокський), а також місто Тирасполь і 6 повітів колишньої Молдавської АРСР (Григоріопольський, Дубоссарський, Каменський, Рибницький, Слободзейський, Тираспольський). Проведені зміни мали привести адміністративний поділ у відповідність з етнічним складом: у населених пунктах, переданих Молдавській РСР, переважало молдавське населення, а в закріплених за Українською РСР – українське, болгарське та російське. За рівнем розвитку новоутворені адміністративні одиниці не були однорідними

– лівобережні райони виявилися економічно освоєними більшою мірою ніж bessарабські, в яких переважало дрібне виробництво.

Аналізуючи посилення тенденцій, які сприяли активізації прозахідного вектора зовнішньої політики РМ, на основі її зближення з Румунією, варто відзначити чинники, які мали для них стримуючий вплив. Прихід до влади в країні лівих сил, представлених Партією соціалістів РМ, які опонують уніоністам із принципових позицій, забезпечив їм підтримку значної частини електорату, що ідентифікує себе як молдовани, а також переважної більшості представників російськомовної меншини.

Ідеологія ПСРМ з національного питання, яка представляє собою поєднання ідей молдовенізму (молдовської національної самобутності) й інтернаціоналізму, забезпечила їм перемогу на виборах 2019 р., створивши передумови для пошуку більш прагматичних підходів щодо реалізації політики багатовекторності, насамперед, на основі взаємовигідних інфраструктурних проєктів, спрямованих на розвиток регіональної економіки.

Концентрація усієї повноти влади в руках однієї політичної сили (ПСРМ) обумовила менш сприятливі умови для політичної діяльності уніоністів, ніж наявність нестійких парламентських коаліцій (як це сталося при об'єднанні ПСРМ та АСУМ), так само, як і невідгідні для уніоністів виборчі реформи (відновлення прямих виборів президента і введення змішаної системи на виборах до парламенту).

Розгляд тенденцій розвитку західного вектора зовнішньої політики Республіки Молдова дозволяє констатувати, що незважаючи на наявність об'єктивних чинників, які сприяли формуванню спільного простору Молдови та Румунії на основі романської культурної традиції, а також організаційні зусилля зацікавлених сторін по їх активізації, нова політична реальність створює сприятливі умови для об'єднання двох країн на основі реалізації цивілізаційного проєкту в рамках Європейського Союзу.

У ході дослідження було встановлено, що розширення впливу Румунії в РМ здійснювалося на основі як інфраструктурних, так і культурно-освітніх проєктів. Визначено, що важливим напрямком політики Бухаресту в Молдові стало формування позитивного образу Румунії серед різних верств населення, спрямованого на просування її інтересів. Зроблено висновок, що етнотрансформаційний процес в РМ знаходить свій прояв у ідентифікаційній та зовнішньополітичній невизначеності, впливаючи на взаємодію Молдови

як з партнерами на пострадянському просторі, так і з державами трансатлантичного блоку.

Використані джерела та література

1. Закон о гражданстве Румынии. URL: <https://romanianpass.com/>
2. Молдова спустя 3 года обнародовала итоги переписи населения. URL: <https://realist.online/news/moldova-spustya-3-goda-obnarodovala-itogi-perepisi-naseleniya-rumyn-7>
3. Фурман Д. Молдавские молдаване и молдавские румыны (Влияние особенностей национального сознания молдаван на политическое развитие Республики Молдова). Москва: Институт Европы РАН, 2007 133 с.
4. Суляк С. Вехи молдавской государственности. *Русин*. 2010. № 4(22). С.6–13.
5. Юго-Восточная Европа: между прошлым и будущим / под ред. А.А.Язьковой. Москва: Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2013. 84 с.

Кириченко Олександр Васильович,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Європейський вектор як стратегічний зовнішньополітичний пріоритет відновленої латвійської державності

Сьогодні, через понад п'ятнадцять років після вступу до ЄС, очевидно, що головні завдання, поставлені після відновлення незалежності, Латвія виконала: увійшла до число країн Євросоюзу, приєдналася до зони євро, бере участь в європейській системі колективної безпеки.

У результаті розпаду Радянського Союзу відбулися значні зміни на геополітичній карті світу. На пострадянському просторі утворилася низка нових незалежних держав. Перед Латвією, як і перед рештою балтійських країн, постала проблема пошуку, формування та розвитку відносин з іншими державами.

Говорячи про країни Балтії – Латвію, Литву та Естонію – необхідно відзначити, що ці країни проголосили «Повернення на Захід» – «Return to the West» – головною стратегічною лінією в своїй зовнішній політиці. Уже в травні 1989 р. Балтійська Асамблея заявила, що перебування Латвії, Литви, Естонії в складі СРСР не має правових підстав, а 24 серпня 1991 р. уряд Росії визнав незалежність трьох балтійських республік, незабаром з ними були встановлені дипломатичні відносини. Лише через десять днів, 2 вересня

1991 р., уряд США також визнав незалежність країн Балтії. Одним із головних завдань після того як Латвія в 1991 р. стала самостійною державою, було вироблення зовнішньополітичної стратегії, а також формування абсолютно нових державних структур.

У квітні 1995 р. Сеймом Латвії були затверджені «Основні напрямки зовнішньої політики Латвійської Республіки до 2005 р.». У червні 1995 р. ухвалено латвійську «Концепцію національної безпеки», в якій підкреслювалося, що ключовим моментом для державних інтересів є повна інтеграція країни в Європейський Союз і НАТО. Саме в цих документах і була сформульована головна мета зовнішньої політики Латвії: забезпечити державну незалежність шляхом інтеграції до провідних європейських структур безпеки, політичних та економічних інституцій, а також активне залучення в світові процеси на міжнародній арені.

У «Концепції національної безпеки» були визначені наступні основні напрями зовнішньої політики Латвії: 1. Вступ до ЄС. Саме це розглядалося як необхідна умова для виживання латиського народу і збереження відновленої латвійської державності. Включення в економічну систему ЄС мало посприяти швидкому розвитку національних сільського господарства, науки, освіти та культури. 2. Вступ до НАТО як гарантія безпеки Латвії. Країна цілеспрямовано з середини 90-х рр. XX ст. брала участь у програмі Альянсу «Партнерство заради миру» та Раді Північноатлантичного співробітництва, готуючись до прийняття у військовий блок. 3. Участь у ключових міжнародних організаціях: європейських і міжнародних, таких, як ООН, Рада держав Балтійського моря, ОБСЄ, впливові міжпарламентські об'єднання, що надало б можливість формування нової політики безпеки ЄС. 4. Підтримка добросусідських відносин з Росією.

Вступ Латвії в такі міжнародні структури як ЄС і НАТО стало поворотною точкою, яка чітко позначила новий вектор зовнішньополітичних програм.

3 грудня 2002 р. у Копенгагені Латвія з дев'ятьма країнами-кандидатами завершили переговори про прийняття в ЄС. У квітні 2003 р. в Афінах на засіданні Ради Євросоюзу Латвія разом з іншими державами-кандидатами підписала договір про приєднання до Європейського Союзу. Угоду було затверджено всенародним голосуванням, проте опитування засвідчило певне зростання кількості євроскептиків. Так, на референдумі 20 вересня 2003 р., в якому взяла участь переважна більшість латвійських

громадян, 66,97% висловилися за вступ до Євросоюзу, а 32,26% проголосували проти. 30 жовтня 2003 р. Сейм Латвії ратифікував договір про приєднання до ЄС. 1 травня 2004 р. Латвія офіційно вступила в Євросоюз.

Ще раніше, 29 березня 2004 р., у Вашингтоні глави урядів країн-кандидатів на вступ в ЄС, в тому числі й Латвії, вручили керівництву НАТО відповідні документи про вступ в Альянс, а, напередодні, 2 лютого того ж року прапори зазначених країн вже були підняті в штаб-квартирі військового блоку в Брюсселі.

Після прийому Латвії в ЄС і НАТО у 2004 р. Міністерство закордонних справ країни приступило до розробки нової концепції зовнішньої політики, бо цілі, висунуті попередньої концепцією, були досягнуті та з'явилася необхідність заново сформулювати пріоритети міжнародної діяльності та політики безпеки, що відповідали б як ситуації в світі, так і цілям діяльності Євросоюзу й Альянсу на той період.

Отже, з кінця 1980-х рр. у Латвії відбулося оформлення доктрин «повернення на Захід» та «радянської окупації», які слугували засобом консолідації електорату та легітимації латвійських еліт, які прийшли на заміну комуністичного керівництва. Одним із яскравих збірних образів, що втілюють вказану тенденцію, може вважатися також В. Ландсбергіс, який посідав провідні державні пости в Литві у 1990-х рр., вважав себе наступником литовського правителя А. Сметони, що прийшов до влади у 1926 р. і виїхав до Німеччини у 1940 р.

Також варто відзначити, що рівень співробітництва Латвії з інституціями й окремими країнами, які складають територіальну систему європейської безпеки, є доволі невисоким, попри запеклу боротьбу великих світових держав за вплив на латвійську сторону. Це може свідчити як про недостатню інтегрованість Латвії в згадану систему, так і про кризу самої системи. У цьому контексті видається важливим здійснити апробацію підходу до вивчення регіональної безпеки з позицій системного підходу, що дозволяє ідентифікувати подібні кризи територіальних систем безпеки в інших регіонах світу.

Найважливішими політичними елементами колективної системи європейської безпеки, в яких бере участь Латвія, є ОБСЄ, НАТО та Європейський Союз. Проте, рівень співробітництва латвійської сторони в межах згаданих міжнародних інституцій є неоднорідним. Наприклад, співпраця Латвії у військовій галузі із сусідніми Естонією та Литвою навіть

знизилася після вступу всіх трьох балтійських країн у НАТО в 2004 р. З іншого боку, навіть окремі спроби ОБСЄ оцінити ситуацію в Латвії у сфері дотримання прав нацменшин наражаються на різке неприйняття латвійської еліти, представленої, головню, етнічними латишами.

Державний суверенітет залишається для латвійців значущою цінністю, а ідеї відмови від його частини на користь інституцій ЄС відкидаються більшістю населення країни. Ця ситуація може свідчити про те, що Латвія залишається порівняно «молодою» учасницею системи європейської безпеки. Її елітам і населенню ще доведеться пройти значний шлях до повної інтеграції у вказану систему, насамперед, у соціально-культурному плані. При цьому, існуючі реалії може свідчити й про те, що сама система європейської безпеки переживає на сьогодні болючий процес трансформації, обумовлений, серед іншого, й фактором активного залучення до нього Латвії.

Використані джерела та література

1. Resolution on the White Paper: «Preparing the associated countries of Central and Eastern Europe for integration into the internal market of the Union» (COM (95)0163 – C4-0166/95). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:51996IP0101>
2. The main directions of foreign policy of Latvia until 2005. URL: www.mfa.gov.lv/data/file/1/arp_konc.doc
3. The concept of national security of Latvia, 1995. URL: http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/1995_nd.ashx
4. The Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Latvian Republic, on the other hand, 1995. URL: http://www.mfa.gov.lv/data/file/1/01_Eiropas_Ligums_txt.pdf
5. The Maastricht Treaty, 7 February 1992. URL: <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>

Кордун Олексій Олександрович,

доктор філософії з історії,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

«Невизнані республіки» як інструмент гібридної агресії Росії на пострадянському просторі

Серед майже двохсот держав, які нині налічуються на політичній карті світу, існує ще принаймні два десятки територій, які мають статус «невизнаних», «частково визнаних», «де-факто суверенних» тощо держав. У

вітчизняній науці їх найчастіше називають «невизнаними» чи «самопроголошеними» країнами / республіками.

На пострадянському просторі до таких утворень до останнього часу належали: так звані Абхазька, Нагірно-Карабаська і Південно-Осетинська «республіки» та Придністровська Молдовська Республіка («ПМР»). З 2014 р. до них додалися «Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка» – на тимчасово окупованих Росією територіях Сходу України.

Дослідженнями різних аспектів ситуації в «невизнаних республіках» на пострадянському просторі, причин і характеру конфліктів в цьому регіоні займалося широке коло науковців, серед яких варто зазначити таких українських вчених як Г. Перепелиця, О. Маначинський, К. Поліщук, В. Мандрагеля, Т. Далявська, російських – А. Здравомислов, К. Мяло, В. Пряхін, західних – Дж. Х'юджес, Д. Лінч та ін.

Анексія Криму, війна на Сході України актуалізували наукові дослідження історії та сьогодення цих «республік». Вказані події змінюють і увиразнюють наше розуміння сутності так званих «невизнаних держав» на пострадянському просторі.

Для реалізації своїх амбіцій «євразійського інтеграційного центру» (а по факту – відновлення неоімперії в кордонах колишнього СРСР), Росія використовує широкий спектр засобів, серед яких не останнє місце належить спробам прямого примусу колишніх радянських республік, застосуванню елементів воєнного і економічного тиску або так званої «жорсткої сили» (hard power). У сучасному вигляді ця концепція створена та розвинена американським вченим Д. Найємом.

Агресивний характер політики Росії чітко простежується і у трансформації воєнної доктрини цієї країни в редакціях 1993, 2000, 2010 та 2014 рр.

Аналіз текстів та окремих положень Воєнної доктрини Російської Федерації дає підстави говорити про нарощування агресивних планів та розростання амбіцій Росії до меж, коли «спроби ігнорувати (обмежувати) інтереси Російської Федерації у вирішенні проблем міжнародної безпеки, протидіяти її зміцненню як одного з впливових центрів багатопольярного світу» розглядаються як воєнна загроза.

Фактично йдеться про неоголошену експансію Росії на пострадянському просторі, в основі якої лежить бажання цієї країни мати вирішальний вплив на зовнішню та внутрішню політику колишніх республік СРСР, які нинішня

РФ вважає зоною своїх пріоритетних геополітичних інтересів.

У найбільш загальному вираженні, механізм участі російської влади в збройних конфліктах на пострадянському просторі виглядає наступним чином:

- розпалювання чи підтримка певного внутрішньодержавного/міждержавного конфлікту – провокування/допущення кризи у конфлікті;
- доведення кризи до стадії збройного протистояння;
- втручання Росії у вигляді «миротворця»/захисника інтересів певної групи населення відповідних країн («рускоговорящіє», громадяни РФ тощо);
- «заморожування» конфлікту (фактично недопущення його реального вирішення), маючи за мету збереження впливу на конфліктні сторони шляхом нав'язування різного роду «переговорів», «процесів мирного врегулювання» тощо;
- активізація/ескалація збройного конфлікту в потрібний для тиску момент.

У свою чергу, заморожені конфлікти:

- відволікають значні матеріальні та людські ресурси, які могли б використовуватися для розвитку економіки та обороноздатності таких країн;
- гальмують економічні та демократичні перетворення, змушуючи уряди вдаватися до непопулярних, часто авторитарних рішень;
- підривають авторитет центральної влади, яка (в разі здійснення проти неї інформаційної війни) виглядає в очах населення як така, що нібито «неспроможна забезпечити захист своєї території», «веде війну з власним народом», «наживається на війні» тощо;
- роблять ослаблені внутрішніми конфліктами країни вразливими для зовнішнього втручання, застосування з боку Росії інструментів сучасних гібридних війн, відкривають широкий простір для маніпуляцій та впливу на позиції політичних еліт;
- створюють потенційні загрози як для національної безпеки цих країн, так і негативно впливають на систему регіональної та глобальної безпеки.

Виходячи з того, що стратегічні цілі Москви в зонах заморожених конфліктів наразі не досягнуті, а також з гіпотези про використання таких зон задля тиску на незалежні держави пострадянського простору (насамперед, країни ГУАМ) з метою недопущення їхньої повноцінної інтеграції в ЄС та НАТО, найбільш логічним буде припустити, що не варто очікувати якісних позитивних змін у конфліктних зонах в найближчій

перспективі.

Росія і надалі використовуватиме наявні в неї важелі активного впливу, в т.ч. ескалацію збройних конфліктів у «невизнаних республіках», намагаючись реалізувати свої геополітичні плани в регіоні. Погіршення соціально-економічної ситуації в самій Російській Федерації, спричинене міжнародними санкціями чи/та пандемією коронавірусу, здатне лише підштовхнути цю державу до активізації своєї агресивної політики. Розуміння інструментів та цілей такої політики дозволить світовій спільноті ефективніше шукати дієві запобіжники задля запобігання майбутніх негативних сценаріїв.

Використані джерела та література:

1. Далявська Т.П. Нові державні утворення: науковий дискурс щодо категоріально-понятійного апарату *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск: Політика і духовність в умовах глобальних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, 2-3 квітня 2014 р. С. 377-382.
2. Вітман К.М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання *Держава і право*. 2011. Вип.53. С.625-631.
3. Goujon Reva. The Logic and Risks Behind Russia's Statelet Sponsorship. URL: https://worldview.stratfor.com/article/logic-and-risks-behind-russias-statelet-sponsorship?utm_campaign=%7CDATE:%7C*&utm_content=Daily+Intelligence+Brief%3A+Sept.+15%2C+2015&utm_medium=email&utm_source=paidlist-a
4. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К.: Стилос, 2003. 254 с.
5. Конфликты и войны после распада СССР / В.Ю. Богданович, А.Я. Маначинский, Ю.В. Егоров, В.А. Муха, А.А. Бортник. К.: Вид-во «Кий», 2008. 420 с.

Сафар'янс Євгеній Валерійович,

кандидат історичних наук,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхнього виникнення

Розпад СРСР став передбачуваним фіналом існування багатонаціональної комуністичної імперії, а поява нових незалежних держав пострадянського простору була закономірним результатом «ренесансу»

націоналізму. Міжетнічні конфлікти, що виникали в регіонах зі змішаним населенням, ускладнили процес міжнародного визнання для окремих самопроголошених держав, а Росія до сьогодні використовує зони політичної нестабільності, утворені довкола «невизнаних» республік, для збереження на пострадянському просторі власного економічного та військово-політичного домінування.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. спричинив глобальні трансформаційні процеси в Північній Євразії – у багатьох народів з'явилася можливість реалізувати право на самовизначення. СРСР за структурою свого державного устрою, попри декларативні заяви щодо його федеративного характеру, став оновленим варіантом Російської імперії. Більшість етносів у період з 1917 по 1945 рр. були силоміць включені до складу «комуністичного табору». Лінії кордонів «радянських республік» не завжди відповідали реальним межах розселення народів, що спричинило цілу низку етнічних конфліктів на етапі руйнації СРСР, наслідком чого є поява квазідержав пострадянського простору.

Проаналізувати та систематизувати причини появи квазідержав, намагалися відомі західні вчені: С. Хантінгтон, Я. Броунлі, Н. Касперсен, Д. Поттер, Д. Грехем, Ч. Кінг. Російські дослідники також приділяли увагу феномену пострадянської квазідержавності, наприклад: С. Маркедонов, Л. Бердегулова, І. Рачков, А. Большаков.

На даний час обрана тема мало досліджена у вітчизняній історіографії. Аналізу етнополітичних процесів на території Криму та Донбасу присвятили колективну монографію співробітники Інституту історії України НАНУ В. Смолій, С. Кульчицький та Л. Якубова. Суспільно-політичній модернізації країн пострадянського простору присвячена монографія співробітників інституту всесвітньої історії НАНУ під ред. А. Бульвінського. Право на самовизначення націй та питання захисту територіальної цілісності держав досліджує О. Клименко. Стаття С. Асланова присвячена феномену квазідержавності як фактору етнополітичної нестабільності в Україні. В. Кошелюк та Т. Гринюк розглядають самопроголошені республіки як інструмент геополітичної стратегії «великих держав». В. Лемак та Д. Пеца аналізують правові аспекти квазідержавності пострадянського простору, Т. Злобіна визначає роль РФ у Нагірно-Карабахському конфлікті.

Дезінтеграційним процесам на теренах Північної Євразії безпосередньо сприяли декілька чинників.

1) Агресивна зовнішня та внутрішня політика СРСР;

2) Неефективна логістика та інші недоліки планової економіки СРСР. Командно-адміністративна система управління Радянського Союзу могла забезпечити потреби армії та репресивного апарату, але на інше ресурсів не вистачало. На задоволення потреб внутрішнього ринку спрямовувалося не більше п'ятої частини промислової продукції власного виробництва. Логістичні зв'язки були позбавлені сенсу економічної доцільності, а збитки підприємств компенсувались за рахунок прибутків більш успішних галузей (наприклад, нафто- і газовидобувної).

3) Відсутність ефективної комунікації між окремими частинами СРСР. Жителі периферії мали незначну кількість контактів з центром, а також із сусідніми регіонами. Вони зберігали свої мову, культуру та традиційний устрій, а тому не поспішали ставати частиною «радянського народу». Колоніальна політика економічного висискування та спроби мовно-культурної асиміляції стимулювали підкорені народи до активної протидії метрополії.

4) За допомогою репресивного апарату та потужної пропаганди в СРСР сформувалося тоталітарне суспільство, еліту якого склала радянська компартійна номенклатура. На момент розпаду Радянського Союзу в усіх регіонах, за винятком Прибалтійських республік, фактично не існувало активної контр-еліти і такого поняття як «громадянське суспільство», потреби «низів» визначала КПРС, яка вживала заходи в директивній формі. Діяльність молодих активістів була під контролем комсомолу. Контр-еліта у більшості регіонів була слабкою і фрагментованою.

Російська, а пізніше радянська держави були імперіями. Саме тому у процесі їхнього розпаду в 1917–1921 рр. та 1989–1994 рр. утворилася велика кількість самопроголошених республік. На початку XX ст. цьому сприяла епоха розквіту націоналізму, а наприкінці тисячоліття – ренесанс зазначеного явища. Проблема пострадянського простору полягає у тому, що кордони між колишніми адміністративно-територіальними одиницями, штучно створеними радянськими компартійними функціонерами, були далекими від реалій. Вони в більшості не відповідали межах фактичного проживання окремих етносів, які прагнули створити свої національні держави. Така ситуація спровокувала низку міжетнічних збройних протистоянь на пострадянському просторі. Міжнаціональні конфлікти матеріально та політично підживлювались правонаступницею СРСР – Російською

Федерацією, яка в такий спосіб намагалася хоча б частково зберегти свій вплив на просторі колишнього Радянського Союзу, а також сформувати із себе нову імперію.

Використані джерела та література:

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М., 2003. 386 с.
2. Смолій В., Кульчицкий С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
3. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С.18.
4. Клименко О.А. Право на самовизначення націй(народів) чи сепаратизм? / О.А. Клименко *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського*: матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року). Одеса, 2010. С. 55-57.
5. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип.1(75). С.207-216.

Редзюк Євгеній Васильович,

кандидат економічних наук, доцент,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Соціально-економічний розвиток пострадянських країн і їх зовнішньополітична орієнтація

Із розпадом СРСР 15 нових країн світу почали самостійний соціально-економічний розвиток, використовуючи існуючі природні та людські ресурси з відповідною, притаманною їм національною специфікою. Ці країни мали на початку незалежності дуже різні географічно-природні особливості, а також національний, релігійний і соціально-економічний стан, що вплинуло в подальшому на їх розвиток. За останні майже 30 років незалежності ці 15 країн показали абсолютно різні результати розвитку і рівень вбудовування в міжнародну соціально-економічну систему, що значною мірою обумовлено зовнішньополітичною орієнтацією та зовнішнім впливом (оточенням) цих

країн. Тому дослідження досягнень і невдач країн пострадянського простору під впливом особливостей їх зовнішньополітичної орієнтації мають наукове та практичне значення для з'ясування правильності реформ, вибору оптимальних геоекономічних і геополітичних векторів розвитку.

Розглядаючи провідні публікації і дослідження за цією тематикою відзначимо, що абсолютна більшість з них проводилась російськими вченими й це, на наш погляд, пояснюється тим, що Російська Федерація є правонаступницею СРСР і засновницею СНД. До того ж, РФ на пострадянському просторі найбільша за розмірами, природними багатствами та кількістю населення країна. Вона активно відстежує та намагається контролювати пострадянський простір, а тому тримає його в зоні своїх постійних стратегічних інтересів, виділяючи на це серйозні фінансові, економічні, політичні, військові та наукові ресурси.

В останні роки існування Радянського Союзу обсяг міжреспубліканського товарообміну складав понад 20% від загального валового внутрішнього продукту, при тому, що аналогічне співвідношення взаємозв'язків у найбільш тісно інтегрованих державах європейського співтовариства складало лише 14%.

Більшість колишніх союзних республік за рахунок ввезення з інших регіонів Радянського Союзу забезпечували від 16 до 24% обсягів свого споживання. Хоча в окремих галузях взаємозалежність була значно вищою. Так, потреба Білорусі в нафті та газі у 1990 р. на 90% забезпечувалася постачанням з Росії, а для України такі постачання забезпечували 86% потреб у нафті та 52% у природному газі. Росія 95% бавовни одержувала з республік Середньої Азії, більше половини устаткування для нафтогазової промисловості з Азербайджану, чимало російських заводів не могли працювати без українського та казахського вугілля, прокату чорних металів, продукції машинобудування тощо.

Порушення соціально-економічних зв'язків у 1991 р. між пострадянськими країнами суттєво вплинуло на їх стан і обумовило фокусування на особистих найбільш загальних проблемах (дефіцит певних товарів, гіперінфляція, колапс промисловості, відсутність ринків збуту та ін.). Крім того, обмеженість сильної та відповідальної внутрішньої згуртованої еліти; чіткої стратегії розвитку; підготовлених кадрів, які могли б здійснити відповідні соціально-ринкові реформи якісно та швидко, – посилює негативні тенденції для всіх країн пострадянського простору.

Показники ВВП країн пострадянського простору суттєво знизились після проголошення незалежності, рівень життя в порівнянні з країнами Західної та Центрально-Східної Європи різко впав. В більшості країн пострадянського простору так і не було досягнуто сталого взаємозалежного прогресу, відновлення та посилення економічної співпраці за останні майже 30 років. Сформувались лише різні групи країн, або окремі країни, які мають свої особливості соціально-економічному розвитку, що на пряму залежить від зовнішньополітичної орієнтації та внутрішніх ресурсів.

Країни, які орієнтовані на СНД (Співдружність Незалежних Держав), ОДКБ (Організація Договору про колективну безпеку), ЕАЄС (Євразійський економічний союз) програють на світовій арені іншим більш конкурентним країнам, особливо США, Канаді, ЄС і Азіатсько-Тихоокеанському регіону (Китай, Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур). РФ, Казахстан, Азербайджан, Білорусь і, певною мірою, Вірменія (провідні активи цієї країни скуплені РФ) стають заручниками високих цін на мінеральні ресурси (нафту та природний газ). РФ могла б відігравати більш потужну та координуючу роль в ініційованих нею політичних та економічних об'єднаннях, але егоїзм та імперіалізм керівництва цієї країни в основному створює тільки «контрольований хаос» на пострадянському просторі. Москва так і не запропонувала взаємовигідних формул співпраці, які б давали ефект синергії, що сприяло б більш динамічному соціально-економічному зростанню пострадянських країн.

Таджикистан, Узбекистан, Киргизстан та Туркменістан у зв'язку з близькістю до нестабільних регіонів Азії, суттєвою слабкістю своїх наукових, державних і бізнесових інститутів, відсутністю відповідальних еліт – можуть стати «чорною експериментальною зоною» для впливу на них геополітичних та геоekonomічних стратегій провідних регіональних і світових країн-лідерів – РФ, Китаю, Ірану, США, Туреччини, Індії.

Ці країни знаходяться в найбільшій зоні ризику і потребують швидких і осмислених під ментальність даних народів реформ. Участь в СНД, ОДКБ, ЕАЄС загалом не мала позитивного впливу на поліпшення соціально-економічних умов в країнах-членах. Відзначимо, що на відміну від Балтійських країн, народжуваність в Узбекистані, Таджикистані та Туркменістані суттєво збільшується, а наявність значної частки молоді в суспільстві радикалізує його, тому в подальшому можна очікувати навіть війн і заворушень без структурних реформ в цих країнах. Даним державам

необхідна переорієнтація на «здорові відносини» з різними країнами-лідерами, що швидко і потужно зростають у світовій економіці й включення в глобальні ланцюги доданої вартості.

Національний егоїзм, політична нестабільність, неврегульованість законів і правил на пострадянському просторі також суттєво знижує конкурентоздатність і привабливість регіону. До того ж домінування сировинно-орієнтованих галузей в структурі експорту і ВВП більшості країн пострадянського простору, відсутність інноваційно орієнтованого інвестування, наднизький рівень капітальних інвестицій у промислово-технологічний сектор і науку суттєво обмежує системне зростання цих країн.

Сучасний глобалізований світ швидко та системно розвивається, а тому кожна країна, що залучена в міжнародні торговельно-економічні відносини, намагається максимально корисно для себе використати існуючі потенціал і можливості. Пострадянським країнам в цьому контексті бракує інститутів, динамічних інструментів включення в глобальні ланцюги створення високої доданої вартості та стратегічної прорахованості в міжнародній економіці і торгівлі.

Використані джерела та література

1. Авдеева Е., Варапаева В. Россия и страны постсоветского пространства: состояние экономик и внешнеторговые связи в 2013 году. *Вестник Поволжского института управления*. 2014. № 6 (45). С. 24–33.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва : АСТ, 2013. 703 с.
3. Бжезинский З. Путинский выбор. *The Washington Quarterly*. Spring 2008. Vol. 31. I. 2. P.95-116.
4. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А. Г. Бульвінського. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с.
5. Социально-экономическое развитие постсоветских стран: итоги двадцатилетия: монография / Л. Вардомский и др. Москва : ИЭ РАН, 2012. 400 с.

Наукове видання

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Тези матеріалів конференцій

Загальна редакція: Кириченко О.В.

Технічний редактор: Сафар'янс Є.В.

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 5,17.

Зам. №21-214. Тираж 100 пр.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000 р.

03680. м. Київ, вул. Шутова, 13Б